

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Quliyev Elvin İlqar oğlu

(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Turizmin inkişafının maliyyə problemləri və təkmilləşməsi istiqamətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı “060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma “Turizmin iqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər:

i.e.d.,prof.Əlirzayev Ə.Q.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos .Qurbanova F.Ə

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof.Əlirzayev Ə.Q.

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL 1. TURİZM MALİYYƏSİNİN MƏNBƏLƏRİ	8
1.1. Maliyyə sistemi və turizm.....	8
1.2. Turizm maliyyəsinin mənbələri	15
1.3. Turizm maliyyəsinin xüsusiyyətləri.....	20
FƏSİL 2. TURİZM MALİYYƏLƏŞMƏSİNİN PLANLAŞMASI.....	26
2.1. Turizmdə gəlirlərin bölgüsü.....	26
2.2. Turizm sahəsinin inkişafına yönəldilən maliyyə proqramları	31
2.3. Turizmdə investisiya planlaşması	42
FƏSİL 3. TURİZMİN MALİYYƏ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	49
3.1. Turizmdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi	49
3.2. Turizmdə sahibkarlığa dövlət dəstəyi	56
3.3. Turizmin inkişafının perspektivləri və sosial inkişafı.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	73
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	79
XÜLASƏ.....	81
ABSTRACT	82
PE3IOME	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Son dövrlərdə dünya ölkələrinin sürətli inkişafı ölkələrarası rəqabətə səbəb olmuşdur. Bəzi ölkələr iqtisadi inkişafı sırf olaraq təbii resursların çıxarılmasında, həmin resursların xammal kimi ixracında və ya həmin resurslardan əmtəələr istehsal edərək daha baha qiymətə xarici ölkələrə satmasında görür. Lakin bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələrin mövcud praktikasını onu deməyə imkan verir ki, sabit iqtisadi-inkişafa nail olmaq üçün heç də təbii resurs amilindən istifadə həmişə gözlənilən nəticəni vermir. Çünki təbii resurs amili tükənən xarakter daşdığına görə bir müddət sonra həmin dövlətlərin digər dövlətlərdən asılılığı yarana bilər. Təbii resursuna güvənən dövlətlər içərisində daha çox neft ixrac edən ölkələr mövcud iqtisadi vəziyyətdə daha çox gəlir əldə etmək imkanına malikdirlər. Lakin dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sahələrinə investisiya qoyuluşu və bu sahələrin həmin investisiya nəticəsində inkişaf etdirilməsi daha böyük iqtisadi səmərə verə bilər.

Qeyri-neft sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olan sahələrdən biri də turizm sahəsidir. Turizm dedikdə, insanların gəzmək, görmək və istirahət etmək məqsədilə bir yerdən digərinə hərəkəti prosesi başa düşülür. Lakin turizm ifadəsinə bu qədər sadə yanaşmaq turizmin potensial inkişaf istiqamətlərinin qarşısını alan ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Turizm insanların kommersiya məqsədi daşımamaq şərti ilə sağlamlaşdırma, tanış olma, istirahət, idraki, idman, dini və iş-peşə məqsədilə daimi yaşadıkları ərazini tərk edərək digər ərazilərə müvəqqəti getmələri prosesidir. Onu da qeyd edək ki, son 20-25 ilin statistik göstəricilərinə nəzər salsaq görərik ki, turizm artıq insanları zəruri tələbatına çevrilmişdir.

Digər təsərrüfat formalarında olduğu kimi turizm sferasının düzgün idarə olunması və davamlı fəaliyyət göstərməyinin əsasında məhz maliyyə göstəriciləri və turizm sferasının maliyyələşmə mənbələri dayanır.

Turizmin maliyyəsi dedikdə, turizm fəaliyyətinin nəticəsi olaraq əldə olunmuş qazanc və ya sərf olunmuş xərc kimi proseslərin məcmusu başa düşülür. Çünki turizm fəaliyyətində gəlir olduğu kimi xərclər də mühim əhəmiyyət kəsb

edir və turizmin maliyyəsinin əsasında turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş gəlirdən xərclərin çıxılması prosesi dayanır.

Turizm xidmət sahəsidir, ayrı-ayrı insanlara vətəndaşlara turizm xidmətlərinin göstərilməsini təklif edir. Göstərdiyi xidmətin müqabilində əldə etdiyi maliyyə resursu gəlir, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar əmələ gələn itkilər isə xərc hesab olunur.

Beynəlxalq turizm beynəlmiləl iqtisadiyyatın sürətlə inkişafda olan, biznes sferasının ən gəlirli növü, böyük məbləğdə investisiya cəlb edən, yüksələn məşğulluğu təmin edən və həm də dövlət büdcəsinə gəlir gətirən sahələrindəndir. Faktiki olaraq, çağdaş dünya iqtisadiyyatında dünyəvi turizm sisteminin elementləri yaranır. Dünyəvi turizm sistemi özündə beynəlmiləl mehmanxana sistemlərini, hava, su həmçinin yer üzündəki turist daşınmaqlarını və yerlərin öncədən sifariş üzrə kompyüter şəbəkəsini birləşdirir.

Beynəlmiləl turizmin bütün göstəriciləri fasiləsiz çoxalır və dünya ümumdaxili məhsulunun artışı templərinə uyğun ümumi olaraq irəliləyir. Ancaq səyahətlərin fəallığı milli iqtisadiyyatların konyukturası ilə ümumdünya iqtisadiyyatına qarşı xeyli həssasdır.

Beynəlxalq turizm təkcə illər üzrə deyil, hətta dünya ölkələri üzrə eyni tempdə çiçəklənmir. 1990-cı illərin axırlarında gələnlərin ən yüksək sayı Avropa dövlətlərinə düşürdü – təqribən 50%. Sakit okeanı və Asiya bölgəsinə ümumi turistlərinin 14%-i düşməkdə idi. Yaxın və Orta Şərqi (Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Misir, İsrail, və b.), ilə Cənub-Şərqi Asiyaya (İndoneziya, Tailand, Sinqapur, və b.) və başqa dövlətlərə turistlərin axını günbəgün çoxalır. Xarici turistlərin qəbulu üzrə birinci 3 ölkəyə daxildir: Fransa, İspaniya, ABŞ. Beynəlxalq turizm üzrə gəlirlərin yüksək həcminə əsasən ilk 3 ölkə ABŞ, İspaniya, İtaliya. Turist balansının yüksək müsbət saldosuna Fransa, İspaniya, İtaliya, Meksika, Türkiyə sahib olsa da, yüksək mənfi saldoya Almaniya ilə Böyük Britaniya, Yaponiya ilə Şimali Avropanın dövlətləri sahibdirlər.

Yuxarıda dediklərimiz əsasında belə bir qənaətə gələ bilərik ki, dissertasiya işinin mövzusu kifayət qədər aktualdır və bu sahənin tədqiqi məsələyə kompleks yanaşma tələb edir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra uzun müddət turizm haqqında qanunvericilik sistemi demək olar ki, mövcud olmamışdır. Bu səbəbdən də bu sahənin inkişafının tənzimlənməsində hər hansı bir hüquqi alət, mexanizm mövcud olmamışdır. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun layihəsi 1996-cı ildən etibarən hazırlanmış olsa da, bu qanunun icrası 1999-cu ilə təsadüf edir. Bu səbəbdən də turizm əhatəli tədqiq olunmamışdır və bu sahədə kifayət qədər boşluqlar mövcuddur.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiya işinin yazılmağında analiz ilə sintez, həmçinin də induksiya və deduksiya üsullarından istifadə olunmuşdur. Odur ki, analiz üsulu kimi mövzu bütöbv şəkildə götürülmüş və sonradan fəsillərə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Daha sonra isə sintez üsulu ilə həmin fəsillər iqtisadi sistemdə cəmləşdirilmişdir. İnduksiya metodu ilə dissertasiya işi barədə iqtisadi faktlar yığılmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılıbdır. Sonra isə deduksiya üsulu ilə isə bu toplanmış faktlara əsasən nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, bir sözlə desək, əməli fəaliyyət üzrə mühim olan önəmli tövsiyələr müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın vəzifələri və məqsədləri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi turizmin inkişafında maliyyə problemləri və bu problemlərin aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Dissertasiya işi qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələri həyata keçirir:

- Maliyyə sistemi və turizm əhatəli təhlil olunur;
- Turizm maliyyəsinin mənbələri və turizm maliyyəsinin xüsusiyyətləri təhlil olunur;
- Turizm sahəsinin inkişafına yönəldilən maliyyə proqramları əhatəli təhlil olunur;
- Turizmdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əhatəli şəkildə tədqiq olunur;

- Turizmin inkişafının perspektivləri və sosial inkişafı təhlil olunur;
- Turizmdə sahibkarlığa dövlət dəstəyi əhatəli tədqiq olunur.

Tədqiqat işinin predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetinin əsasında turizm maliyyəsinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi, turizm maliyyəsinin mənbələrinin müəyyən edilməsi dayanır. Tədqiqat işinin obyektində isə Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması, eləcə də turizmin inkişafı sahəsində dövlətin həyata keçirmiş olduğu tədbirlərin müəyyən edilməsi dayanır.

Tədqiqatın elmi yenilikləri və praktiki əhəmiyyətləri. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Turizm maliyyəsinin əsas mənbələrinin formalaşmasında investisiya siyasətinin mühim rol oynaması tədqiq olunur;
- Turizm maliyyəsinin xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin zəruriliyi əhatəli tədqiq olunur;
- Turizmdə idarəetmənin əsas xarakterik xüsusiyyətləri müəyyən olunur;
- Turizmin idarə olunması sistemində sistemli yanaşmanın oynadığı rolun əhəmiyyəti təhlil olunur;
- Turizmin davamlı inkişafına şərait yaradan sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilərək əhatəli təhlil olunur;
- Turizmdə investisiya planlaşdırmasının zəruriliyi əhatəli təhlillərlə tədqiq olunur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqat işinin informasiya bazasının əsasında “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, turizm fəaliyyətinə dair digər qanunvericilik aktları, eləcə də bu sahəyə dair yerli və iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir. Dissertasiya işinin yazılmasında internet informasiya ehtiyatlarının mövcud resurslarından da kifayət qədər istifadə edilmişdir.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi hər biri üç sualdan ibarət olan üç fəsildən, girişdən və nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılmasında 10 sxemdən, 3 cədvəldən və eləcə də 3 şəkildən istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işinin sonunda tədqiqatın istinad edildiyi ədəbiyyat siyahısı təqdim edilmişdir.

FƏSİL 1. TURİZM MALİYYƏSİNİN MƏNBƏLƏRİ

1.1. Maliyyə sistemi və turizm

İqtisad elminin əsas şaxələrindən sayılan maliyyə elmi fondların idarə edilməsi prosesidir. Maliyyə prosesi ictimai maliyyə, fərdi maliyyə və biznes maliyyəsi olmaqla üç əsas sahəyə bölünür. Maliyyənin başqa bir formasını isə pul yığılımı və ya borc verilməsi də təşkil etməkdədir. Maliyyə, həmçinin də büdcənin hazırlanması və pulun xərclənməsi kimi prosesləri əhatə edən kifayət qədər mürəkkəb bir ifadədir. Maliyyə prosesinin əsasında hüquqi və fiziki şəxslərin banka vəsait yerləşdirməsi, daha sonra isə həmin vəsaitin banklar tərəfindən digər hüquqi və fiziki şəxslərə müəyyən faiz tələb etməklə verilməsini əhatələyən bir vastəçi proses dayanır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya dövlətlərinin sürətli inkişafının, inflyasiyanın mövcud səviyyəsinin qorunub saxlanılmasının və ya inflyasiya səviyyəsinin azaldılmasının, eləcə də iqtisadiyyatın sabitliyinin təmin olunmasının əsasında maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə dayanır. Keçid iqtisadiyyatı inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid əsasında yaranmış bir iqtisadi kateqoriya olmaqla özündən sonra güclü iqtisadi şəraitin və ya iqtisadiyyatın yaradılmasını zəruri edir.

Keçid iqtisadiyyatı dövründə maliyyə anlayışı daha çox qabardılır. Bunun da əsas səbəbi kimi maliyyə proseslərinin zəncirvari əlaqədə olması, bir proses nəticəsində yaranmış neqativ halların digər proseslərə də avtomatik olaraq sirayət etməsi ilə nəticələnməsidir. Keçid iqtisadiyyatı dövründə isə güclü iqtisadi şəraitin var olması zərurəti yarandığından maliyyə sisteminə bir o qədər həssas yanaşılır.

Bir iqtisadi kateqoriya kimi maliyyənin mahiyyətinin təhlili göstərir ki, maliyyə imperativ və dəyər xarakteri daşıyır. Eyni zamanda da maliyyə milli gəlirin və milli məhsulun bölgüsü və təkrar bölgüsü, pul axınlarının yaradılması, tənzimlənməsi və istifadəsini əhatə edən bir iqtisadi kateqoriyadır. Hər bir iqtisadi kateqoriyanın mahiyyəti onun funksiyalarında təzahür edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyənin funksiyası da qeyd olunan xarakterik

əlamətlərlə bağlıdır. Maliyyəni təhlil edən və onun nəzəriyyəsini araşdıran iqtisadçılar heç də bu fikirdə deyildirlər və onlar maliyyənin funksiyalarından danışarkən müxtəlif xarakterik xüsusiyyətləri ön plana çəkərək məsələyə fərqli aspektdən yanaşırlar. Bunun da məntiqi nəticəsi olaraq maliyyənin funksiyalarını təhlil edən iqtisadçılarda və ya maliyyəçilərdə yekdil fikir formalaşmır və bu fikirlərin əksəriyyəti bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir.

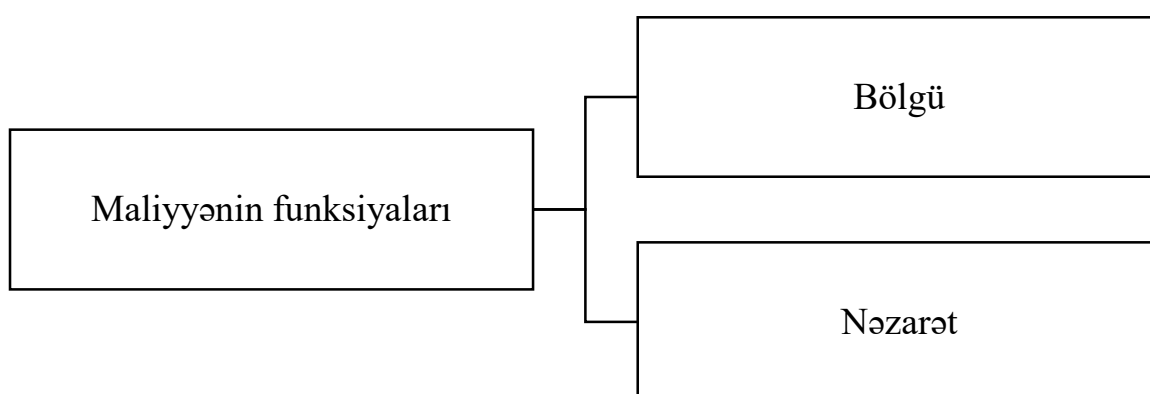
Maliyyənin yalnız bölgü kateqoriyasına mənsub olduğunu bildirən nəzəriyyəçilərin fikrincə, maliyyə yalnız və yalnız ümumi milli məhsulun bölgüsündən ibarət olan bir iqtisadi kateqoriyadır. Lakin bu kateqoriyaya aid olan nəzəriyyəçilərin özlərində belə, müxtəlif fikir ayrılıqları mövcuddur. Belə ki, onların bir qismi maliyyənin bölgü və nəzarət funksiyalarını, digər qismi isə pul fondlarının yığılması, yaradılması, pul fondlarına nəzarət və onlardan səmərəli istifadə olunması funksiyalarını maliyyəyə aid edirlər.

İstehsal konsepsiyasının nəzəriyyəçiləri başda olmaqla bir qrup iqtisadçı alimlər isə belə hesab edirlər ki, maliyyə bütün istehsalat prosesini əhatə edən bir iqtisadi kateqoriyadır və təkrar istehsalın bütün mərhələlərinin fəal iştirakçısıdır.

Maliyyənin ən xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirən funksiyaları aşağıdakı sxemdə öz əksini tapmışdır.

Sxem 1.1.

Turizm maliyyəsinin funksiyaları

Mənbə: Ə.Q.Əlirzayev. "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi" 2010 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Maliyyənin bölgü funksiyası dedikdə, maliyyə və ya pul vəsaitlərinin bölgüsünü və onların hansı istiqamətlərə bölüşdürülməsinin müəyyən olunması prosesi başa düşülür. Maliyyənin bölgü funksiyasının düzgün yerinə yetirilməsi məhz sonradan yaranacaq əlavə və gözlənilməz xərclərin qarşısının alınmasına xidmət edir.

Maliyyənin nəzarət funksiyasının mahiyyəti elə onun bölgü funksiyası ilə əlaqədardır. Maliyyə bölgü funksiyası vasitəsilə maliyyə resurslarının haraya, hansı şərtlər daxilində və nə qədər bölüşdürülməsini təmin edirsə, maliyyənin nəzarət funksiyası da məhz sözügedən bu bölgüyə nəzarəti təmin edir.

Maliyyə sistemi dedikdə, bir iqtisadi subyektin yığdığı əmanətin, digər iqtisadi subyektin investisiya ehtiyacının ödənilməsi məqsədilə verilməsi prosesi başa düşülür. Bir qədər daha konkret desək, maliyyə sisteminin əsasında məhz insanların banka qoyduqları əmanətin bank tərəfindən digər şəxslərə müəyyən faiz müqabilində verilməsi prosesi başa düşülür.

Maliyyə sistemi bir-birilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən və eyni zamanda da bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan maliyyə münasibətlərinin ayrı-ayrılıqda götürülmüş həlqələrinin məcmusudur. Pul vəsaitlərinin bölgüsü, istifadəsi və eləcə də formalaşması xüsusiyyətləri maliyyə sistemləri vasitəsilə həyata keçirilir. Hər bir ölkənin maliyyə sisteminin əsasında həmin ölkədə maliyyə münasibətlərinin idarə edən və tənzimləyən orqanlar daxil edilir. Maliyyənin ən əsas funksiyasının bölgü funksiyası olması səbəbindən maliyyə sistemləri də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri arasında pul axınlarının, eləcə də maliyyə resurslarının bölgüsünə nəzarəti təmin edir.

Maliyyə sistemi pul axınlarının yaradılması və istifadəsi qaydasından asılı olaraq üç əsas növə bölünür. Sözügedən həmin növlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Mərkəzləşdirilmiş maliyyə sisteminə uyğun olaraq fəaliyyət göstərən dövlət maliyyəsi;

- Qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə sistemləri əsasında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin və yaxud da müəssisə və təşkilatların maliyyəsi;
- Ölkənin bankları və bank olmayan kredit təşkilatlarının yaxud da digər maliyyə orqanlarının məcmusundan ibarət olan bank-kredit sisteminin maliyyəsi.

Dövlət maliyyəsi dedikdə, qeyd etdiyimiz kimi mərkəzləşdirilmiş maliyyə sistemi əsasında fəaliyyət göstərən və ölkə iqtisadiyyatının makro səviyyədə və maliyyə-bölgü mexanizminin tənzimlənməsi vasitəsi kimi çıxış edən maliyyə sistemi başa düşülür.

Müəssisə və təşkilatların, bir sözlə təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi dedikdə, qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə sisteminə əsaslanan və iqtisadiyyatı mikro səviyyədə tənzimləyən, sosial münasibətləri stimullaşdıran maliyyə münasibətlərinin məcmusu başa düşülür.

Kredit-bank sferasının maliyyəsi dedikdə isə, ölkədə fəaliyyət göstərən bütün növ bankların, bank olmayan kredit təşkilatlarının və digər maliyyə xarakterli təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi başa düşülür.

Son dövrlərdə dünya ölkələrinin sürətli inkişafı ölkələrarası rəqabətə səbəb olmuşdur. Bəzi ölkələr iqtisadi inkişafı sırf olaraq təbii resursların çıxarılmasında, həmin resursların xammal kimi ixracında və ya həmin resurslardan əmtəələr istehsal edərək daha baha qiymətə xarici ölkələrə satmasında görür. Lakin bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələrin mövcud praktikası onu deməyə imkan verir ki, sabit iqtisadi-inkişafa nail olmaq üçün heç də təbii resurs amilindən istifadə həmişə gözlənilən nəticəni vermir. Çünki təbii resurs amili tükənən xarakter daşdığına görə bir müddət sonra həmin dövlətlərin digər dövlətlərdəki asılılığı yarana bilər. Təbii resursuna güvənən dövlətlər içərisində daha çox neft ixrac edən ölkələr mövcud iqtisadi vəziyyətdə daha çox gəlir əldə etmək imkanına malikdirlər. Lakin dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sahələrinə investisiya qoyuluşu və bu sahələrin həmin investisiya nəticəsində inkişaf etdirilməsi daha böyük iqtisadi səmərə verə bilər.

Qeyri-neft sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olan sahələrdən biri də turizm sahəsidir. Turizm dedikdə, insanların gəzmək, görmək və istirahət etmək məqsədilə bir yerdən digərinə hərəkəti prosesi başa düşülür. Lakin turizm ifadəsinə bu qədər sadə yanaşmaq turizmin potensial inkişaf istiqamətlərinin qarşısını alan ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Turizm insanların kommersiya məqsədi daşımamaq şərti ilə sağlamlaşdırma, tanış olma, istirahət, idraki, idman, dini və iş-peşə məqsədilə daimi yaşadıkları ərazini tərk edərək digər ərazilərə müvəqqəti getmələri prosesidir. Onu da qeyd edək ki, son 20-25 ilin statistik göstəricilərinə nəzər salsaq görürük ki, turizm artıq insanları zəruri tələbatına çevrilmişdir.

Turizmin bir neçə növü vardır. Həmin növlərə əsas olaraq aşağıdakıları aid etmək olar: [7]

- Macəra turizmi. Macəra turizmi son dövrlərdə yaranıb formalaşmağa başlamış turizm növüdür. Macəra turizmi dedikdə, insanların uzaq məsafələrə- dağların zirvələrinə, dənizlərin dibinə. Antarktidaya səfər etməsi kimi adrenalin dolu hərəkəti başa düşülür. Son dövrlərdə öz ekzotik təbiəti ilə Yeni Zelandiya, Avstraliya, Antarktida turistlərin daha çox getdikləri yerlər siyahısına daxil olmuşdur.
- Kənd turizmi. Kənd turizmi dedikdə, insanların kənd yerlərində istirahətini nəzərdə tutan turizm növü başa düşülür və kənd təsərrüfatının sənayedən daha çox inkişaf etdiyi ölkələrdə daha aktual olan turizm növüdür.
- Tibbi turizm. Tibbi turizm dedikdə, insanların tibbi xidmət almaq və eyni zamanda da istirahət etməsini nəzərdə tutan turizm növüdür. Belə turizm məkanlarına Çexiyanı, Ukraynanı, Gürcüstanı, hətta Azərbaycanı da misal göstərmək olar.
- Ekskursiya. Turizmin bu növü daha çox tarixi abidələrlə zəngin olan ölkələrə insanların axınını nəzərdə tutan turizm növüdür. Belə turizmin inkişaf etdiyi ölkələrə Türkiyəni, Yunanıstanı, Misiri və digərlərini misal göstərmək olar.

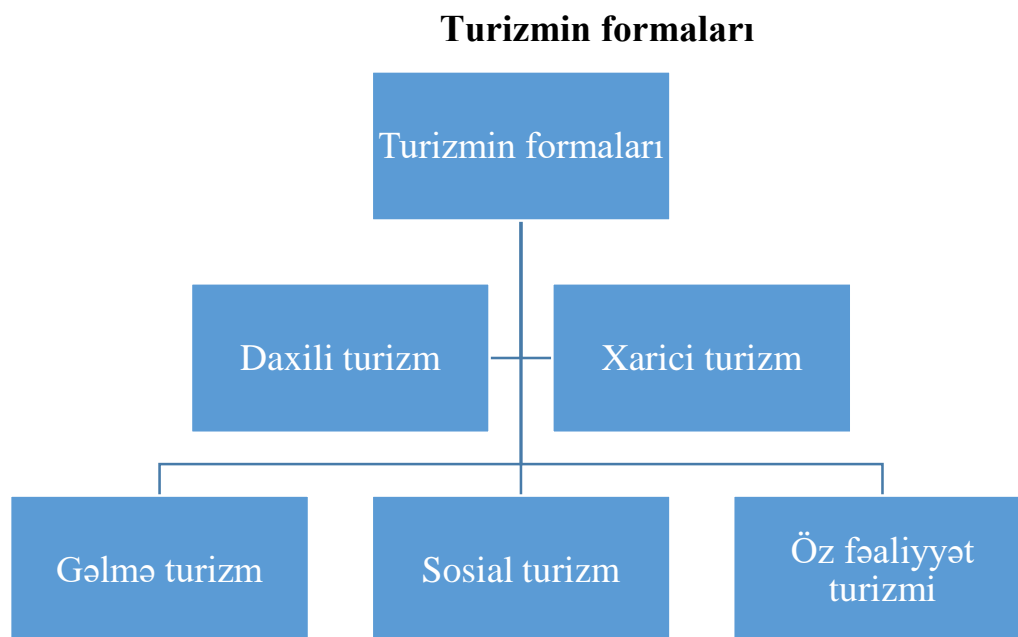
- İdman turizmi. İdman turizmi dedikdə, adından göründüyü kimi idman yarışlarının keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq insanların bir yerdən başqa yerə köç etməsini nəzərdə tutan turizm növüdür.
- Ekoturizm. Başqa bir adı isə təbiət turizmidir. Ekoloji cəhətdən təmiz olan bölgələrə insanların axınını təmin edən turizm növüdür.

Turizmin son dövrlərdə yaranan bir sıra başqa növlərinə də rast gəlmək mümkündür. Həmin turizm növlərinə isə əsasən aşağıdakıları misal çəkmək daha məqsədmüvafiq olardı:[7]

- Qolf turizmi;
- Dayanıqlı turizm;
- Rekreasiya turizmi;
- Nəqliyyat turizmi;
- Kruiz turizmi;
- Qumar turizmi.

Turizmin müxtəlif formaları vardır. Həmin formalar aşağıdakı sxem vasitəsilə təhlil olunmuşdur:[1]

Sxem 1.2.

Mənbə: "Turizm barəsində" Azərbaycan Respublikasının Qanun 4 iyun 1999-cu il. №674-IQ Qanunun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxemə əsasən deyə bilərik ki, turizmin əsas formaları daxili turizm, xarici turizm, gəlmə turizmi, sosial turizm və öz fəaliyyət turizmidir.

Daxili turizm dedikdə, vətəndaşların ölkə hüdudları daxilində istirahət etmək məqsədilə yerdəyişmələri başa düşülür. Turizmin öz mahiyyətində olduğu kimi, onun formalarının həyata keçirilməsi də sırf istirahət, müxtəlif tarixi-mədəniyyət abidələrinin ziyarət olunması və digər bu kimi qeyri-kommersiya məqsədi daşıyır.

Xarici turizm dedikdə, ölkə vətəndaşlarının vətəndaşı olduqları ölkənin hüdudlarını aşaraq digər xarici ölkələrə axın etməsi prosesi başa düşülür.

Gəlmə turizm isə xarici turizmin əks prosesi hesab olunur və xarici vətəndaşların ölkəyə axını prosesidir. Belə ki, xarici turizm mövcud ölkə timsalında vətəndaşlarının xaricə getməsi prosesidirsə, gəlmə turizm xarici ölkə vətəndaşlarının gəldikləri ölkə timsalında gəlmə turizmi hesab olunur.

Sosial turizm dedikdə, dövlətin ayırmış olduğu maddi yardımlar hesabına və sosial ehtiyacların qarşılınması məqsədilə vətəndaşların bir ölkədən digər ölkəyə axın etməsi, eləcə də ölkə hüdudları daxilində səyahət etmələri başa düşülür. Sosial turizm özü-özlüyündə həm daxili, həm də xarici turizm deməkdir. Yeganə məqsəd isə sosial ehtiyacların qarşılınması və ya təmin olunmasıdır.

Öz fəaliyyət turizmi dedikdə isə, turizmin elə forması başa düşülür ki, bu formada turistlərin sərbəst hərəkəti təmin olunur. Belə ki, hər hansı bir ölkəyə gəlmiş turistin həmin ölkənin hüdudları daxilində hər hansı yerdəyişməsi öz fəaliyyət turizmi hesab olunur.

Turizmin iqtisadi əhəmiyyəti kifayət qədər yüksəkdir. Belə ki, son illər ərzində turizmin inkişafı və qəbul edilən turistlərin sayına görə bu sahənin inkişaf etdiyi regionlar iqtisadi cəhətdən kifayət qədər yüksək inkişaf etmişlər. Turizmin inkişaf etdirilməsi eyni zamanda da ölkələrin coğrafi mövqeyi və əlverişli təbii şəraitdən də asılıdır. Bu baxımdan turizm iki əsas növü fərqləndirilir:[2]

- Yay turizmi;
- Qış turizmi;

Yay turizminin inkişafı daha çox ekvatorial qurşaqlarda yerləşən dövlətlərdə inkişaf etmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi təbii şəraitin bu tip ölkələrdə yalnız

yay turizminin inkişafına təkan verməsi olmuşdur. Şimalda yerləşən və coğrafi relyefi kifayət qədər sərt olan ölkələrdə isə yay turizminin tam əksi olan qış turizmi inkişaf etdirilmişdir. Bir sözlə, turizmin növündən asılı olmayaraq, inkişaf etdirilməsi mümkün olan regionların inkişaf proqramları hazırlanır və turizmin inkişafı dövlətin nəzarəti altında həyata keçirilir. Dövlətin bu sahələrə investisiya yatırmasının əsas səbəbi isə, məhz bu sahələrin iqtisadi potensialının yüksək olması ilə əlaqələndirilir.

Bu səbəbdən də turizm sahəsinə maliyyənin bölgü funksiyası vasitəsilə maliyyə investisiyası yatırılması həmin dövləti iqtisadi cəhətdən xeyli inkişaf etdirəcəkdir.

1.2. Turizm maliyyəsinin mənbələri

Əvvəlki paraqrafda maliyyə, maliyyə sistemi və maliyyə münasibətlərinin təhlili verildiyindən, bu paraqrafda sırf turizm fəaliyyətində maliyyənin rolu, turizmdə maliyyə mənbələri, yəni turizmin maliyyələşdiyi subyektlər araşdırılacaqdır.

Digər təsərrüfat formalarında olduğu kimi turizm sferasının düzgün idarə olunması və davamlı fəaliyyət göstərməyinin əsasında məhz maliyyə göstəriciləri və turizm sferasının maliyyələşmə mənbələri dayanır.

Turizmin maliyyəsi dedikdə, turizm fəaliyyətinin nəticəsi olaraq əldə olunmuş qazanc və ya sərf olunmuş xərc kimi proseslərin məcmusu başa düşülür. Çünki turizm fəaliyyətində gəlir olduğu kimi xərclər də mühim əhəmiyyət kəsb edir və turizmin maliyyəsinin əsasında turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş gəlirdən xərclərin çıxılması prosesi dayanır.

Turizm xidmət sahəsidir, ayrı-ayrı insanlara vətəndaşlara turizm xidmətlərinin göstərilməsini təklif edir. Göstərdiyi xidmətin müqabilində əldə etdiyi maliyyə resursu gəlir, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar əmələ gələn itkilər isə xərc hesab olunur. Gəlirlərin əsasında sırf turizm xidmətinin göstərilməsi nəticəsində turistlərin verdikləri maliyyə resursu dayanırsa, xərclərin əsasında bir

neçə başqa amillər dayanır. Həmin sözügüdən xərc amillərinə aşağıdakıları aid etmək olar:[12]

- Turizm sahəsində işləyən işçilərin əmək haqqı;
- Vergilər, sosial sığorta ödənişləri;
- Turizm paketinin maya dəyəri;
- Sair xərclər.

Turizmin maliyyəsi dedikdə, turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş gəlirdən həmin fəaliyyətə çəkilmiş xərcləri çıxdıqdan sonra yerdə qalan qazanc hissəsi başa düşülür. Turizm maliyyəsinin düzgün bölüşdürülməsi və səmərəli istifadə olunması bu sahədə fəaliyyət göstərən turizm subyektinin fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə səbəb olur.

Turizm maliyyəsi bir neçə mənbədən ibarət ola bilər. Turizmin maliyyələşməsinin əsas mənbələrinə aşağıdakıları aid etmək daha məqsədamüvafiq olar: [12]

- Dövlət orqanlarının nəzarəti altında ayrılmış dotasiyalar;
- Bank və ya bank olmayan kredit təşkilatları və digər maliyyə institutlarından götürülmüş maliyyə resursları;
- Turizm fəaliyyəti nəticəsində turistlərin və ya ayrı-ayrı insan qruplarının ödəmələri;

Turizm müəssisəsinin maliyyəsi dedikdə, təsərrüfat subyektinin maliyyəsi başa düşülür. Belə ki, turizm fəaliyyəti göstərən hər müəssisə və ya təşkilat özü də təsərrüfat subyekti hesab olunur. Turizm fəaliyyətinin və xidmətin göstərilməsi nəticəsində turist firmasında aşağıdakı münasibətlər sistemi formalaşmış olur:[2]

- Turagentlə birlikdə turoperator turist göndərişlərinin alınması məqsədilə ödənişləri təmin edir;
- Turagentlər arasında turist və ya ayrı-ayrı insan qruplarının göndərişlərinin alınması məqsədilə ödənişləri təmin edir;
- Turagentlər kommunal xidmətə görə mənzil-kommunal orqanlara ödəmələri təmin edir;

- Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə dövlət orqanlarına təbii resurslardan və torpaqdan istifadəyə görə əlavə haqq-rüsum ödəyir;
- Turizm xidməti göstərən müəssisələr sığorta şirkətləri və ya sığorta agentlikləri ilə müqavilələr bağlayır, özlərini və göndərəcəkləri turistlərin həyatını və sağlamlığını sığorta edir və həmin sığorta şirkətlərinə və ya sığorta agentlərinə müqavilədə nəzərdə tutulmuş sığorta haqqını ödəyir;
- Turizm fəaliyyəti göstərən istənilən müəssisə sosial müdafiə fonduna qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ödənişləri edir;
- Turizm müəssisələri dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və onlara pullu xidmətlər təklif edir;
- Turizm şirkətləri özlərinin maliyyə resurslarını təmin etmək və mövcud maliyyə potensialının artırılması məqsədilə maliyyə təşkilatları və maliyyə institutları ilə qarşılıqlı əlaqə yaradır.

Bu münasibətlər formasından da göründüyü kimi turizm fəaliyyəti göstərən hər bir müəssisə, şirkət və yaxud da təşkilat vətəndaşlara, ayrı-ayrı şəxslərə və ya əhali qruplarına göstərmiş olduqları xidmətin müqabilində gəlir əldə edirlər. Eyni zamanda da bu xidmətlərin göstərilməsi zamanı da turizm müəssisəsinin xərcləri yaranır. Bu xərclərin içərisinə işçilərin əmək haqqları, müştərilərin rezervasiya ilə bağlı xərcləri, müştərilərin sığorta xərcləri və s. daxil edilir. Turizm müəssisəsinin turizm fəaliyyəti göstərməsi nəticəsində əldə etdiyi gəlirdən bu fəaliyyət növünə çəkdiyi xərcləri çıxdıqdan sonra yerdə qalan maliyyə ehtiyatına turizm müəssisəsinin turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi mənfəəti deyilir.

Turizm fəaliyyəti zamanı yaranan maliyyə münasibətləri özünün xarakteri baxımından sənaye və ya ticarət fəaliyyəti zamanı yaranan maliyyə münasibətlərindən fərqlənir. Belə ki, turizm fəaliyyəti zamanı məhsulun istehsalı, istehlakı və istifadəsi eyni anda baş verir ki, bunun da son nəticəsi olaraq turizm özünün dövriyyə vəsaitlərini formalaşdırır. Turizm məhsulunun istehsalı, istehlakı və istifadəsinin eyni anda baş verməsi nəticəsində formalaşan dövriyyə vəsaitləri də xarakterinə görə sənaye və ticarətdə formalaşan dövriyyə vəsaitlərindən

tamamilə fərqlənir. Turizm fəaliyyətində formalaşan dövriyyə vəsaitlərinin formulu aşağıdakı kimi verilmişdir: [2]

Sxem 1.3.

Turizm fəaliyyətində formalaşan dövriyyə vəsaitlərinin formulu

Mənbə: Ə.Q.Əlirzayev. "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi" 2010 dərslük vəsaitinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Yuxarıda göstərilən sxemə əsasən deyə bilərik ki, bura Pul rolunda turizm məhsulunun yaradılması məqsədilə turizm müəssisələrinin avans şəklində əldə etdiyi maliyyə vəsaiti hesab olunur. Sxemdə qeyd olunmuş əmtəə isə turistlər üçün nəzərdə tutulmuş qeyri-maddi və maddi xidmətlərdir. Sxemdəki digər pul isə turizm müəssisəsinin istehsal etdiyi turizm məhsulunun satılması nəticəsində əldə olunmuş vəsaitdir. Dediklərimizi bir qədər də konkretləşdirsək, belə nəticəyə gələ bilərik ki, turizm müəssisəsi müştəridən pul formasında avans götürür və bu avans vasitəsilə əmtəəni formalaşdırır və son nəticədə əmtəənin satılması və ya realizə olunması nəticəsində mənfəət əldə etmiş olur.

Turizm müəssisələri üçün maliyyənin strukturu və tərkibi kifayət qədər əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Hər bir turizm müəssisəsinin və ya təşkilatının maliyyəsinin xarakterik cəhəti turagentliklərin və turoperatorların sayı ilə müəyyən olunur. Hər bir dünya ölkəsində turizm müəssisələrinin tərkibində turoperatorların və turagentliklərin bölgüsü müxtəlif nisbət əsasında həyata keçirilir. Məsələn, Rusiyada turizm müəssisələrinin tərkibinin 90%-ə qədərini turoperatorlar təşkil edirsə, yerdə qalan digər 10% turagentliklərin payına düşür. Turagentliklərlə turoperatorlar arasında müəyyən fərqlər vardır. Bu fərqlərdən ən başlıcası odur ki, turoperator dedikdə, turizm müəssisəsinin lisenziyalaşdırılmış bölməsi başa düşülür. Turoperator turizm məhsulun formalaşdırılması, həmin məhsulun hərəkətə

gətirilməsi və satışı, eləcə də turların kompleksləşdirilməsini təmin edən turizm müəssisəsinin struktur vahidi hesab olunur. Turagentlik dedikdə isə, ekskursiya və turizm kanallarının axtarışı və satışı, eləcə də turizm-ekskursiya fəaliyyətinin davamlı inkişafını təmin edən informasiya, marketinq, reklam və digər bu kimi xidmətlərin göstərilməsini həyata keçirən vasitəçi təşkilat başa düşülür. Turagentliklərin turizm müəssisəsinin strukturundakı sayı əsasən dövriyyə vəsaitlərinin həcmində və strukturundan asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Turizm müəssisələrinin maliyyə resurslarının formalaşma mənbələri iki əsas xarakterik xüsusiyyətlə səciyyələnir. Həmin xarakterik xüsusiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:[2]

- Turizm bazarının subyektləri arasında formalaşan təsərrüfat əlaqələrinin xüsusiyyətləri əsasında;
- Kredit və borc münasibətlərinin əsas xarakteri xüsusiyyətləri əsasında.

Turizm müəssisəsinin fəaliyyətində iki əsas anlayış-turizm məhsulunun satışı və turizm məhsulunun istehlakı anlayışları fərqləndirilir. Bu anlayışlar arasındakı əsas fərq onların realizə olunması vaxtı ilə əlaqədardır. Belə ki, turizm məhsulunun satışı çox əvvəl baş verir və bəzən yay fəslində istirahət etmək məqsədilə qış aylarından turizm məhsulu satılır. Bu, adətən qışda yay turizminin qiymətinin daha ucuz olması ilə əlaqədardır. Turizm məhsulunun istehlakı isə sırf istirahət zamanı, yəni turizm məhsulunun istifadəsi zamanı realizə olunur.

Turizm müəssisələrinin maliyyə mənbələri cəlb olunmuş maliyyə ehtiyatlarının mülkiyyət formasından asılı olaraq müxtəlif formada təsnifləşdirilir. Turizm müəssisələrinin maliyyə mənbələri arasında nəzərə çarpacaq dərəcədə turizm müəssisəsinin xüsusi vəsaitləri təşkil edir. Eyni zamanda da turizm müəssisələrinin maliyyələşmə mənbələri arasında xüsusi çəkiyə malik olan hissə isə kredit borcları hesabına əldə olunmuş maliyyədir. Belə ki, müasir iqtisadi şəraitdə demək olar ki, turizm müəssisəsinin maliyyə ehtiyatlarının 50%-i məhz kredit borclarının hesabına yaradılır.

Turizm müəssisələri və ya təşkilatları kredit borclarını əsasən, dövriyyə vəsaiti formasında həyata keçirir. Tuoperatorların maliyyələşmə mənbələrinin

35%-i xüsusi ehtiyatları vasitəsilə təmin olunursa, digər 65% isə cəlb olunmuş maliyyə ehtiyatları tərəfindən təmin olunur. Turizm müəssisəsinin kredit götürmələrində əsas məqsəd isə həmin sözügedən kreditlərin yeni layihələrin və tikililərin reallaşdırılmasına sərf edilməsinə xidmət etməkdir.

1.3. Turizm maliyyəsinin xüsusiyyətləri

Turizm maliyyəsinin əsas xüsusiyyətləri məhz qiymətəməlgəlmənin xüsusiyyətləri əsasında müəyyən olunur. Turizm məhsulunun qiyməti isə əsasən aşağıdakı amillərin təsiri nəticəsində formalaşır:[10]

- Turagent və turoperator amilləri;
- Xidmətin dəyəri;
- Turistlərin yaş qrupları;
- Müvsümlülük;
- Turagentə daxil olan xidmətlərin siyahısı;

Turizm müəssisəsinin istehsal etdiyi turizm məhsulunun qiymətinin hesablanması zamanı ortaya çıxan əsas anlayışlardan biri də kapital xərcləridir. Kapital xərcləri isə maliyyə imkanlarının, turizm fəaliyyətinin maliyyə potensialının və eləcə də onun təkrar istehsalının zəruriliyi əsasında formalaşır.

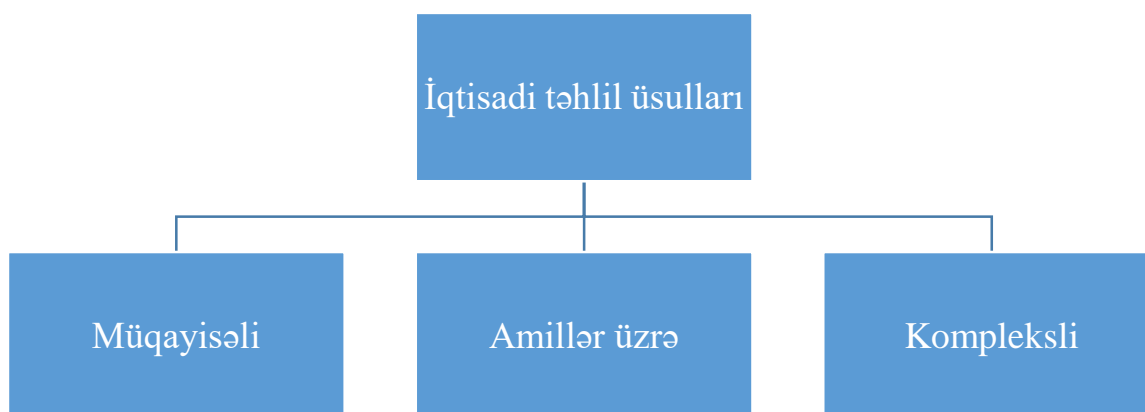
Hər bir turizm müəssisəsi və ya təşkilatı öz fəaliyyətində yüksəviyyəli xidmət göstərməsi və bunun nəticəsində mənfəət əldə etməsi prinsipinə əsaslanır. Turizm müəssisəsinin maliyyəsinin əsas xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakı meyarlarla ölçülür:[10]

- Gəlirlilik baxımından göstərilmiş xidmətlərin ümumi həcmi;
- Hər nəfər turistə göstərilmiş xidmətlərin həcmi;
- Ekskursiya məqsədilə gəlmiş turistlərə verilmiş xidmətlərin gəlirlilik səviyyəsi;
- Dövriyyə ehtiyatlarının normativi;
- Mənfəət;
- Əmək haqqı planı.

Hər bir turizm müəssisəsi özünün maliyyə mexanizmini iqtisadi təhlil üsulları vasitəsilə tənzimləyir. İqtisadi təhlil üsulları aşağıdakı sxemdə öz əksini tapmışdır:[5]

Sxem 1.4.

İqtisadi təhlil üsulları

Mənbə: JR Brent Richie, Charles R. Goldner. “Tourism: principles, practice, philosophy”
2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Turizm müəssisəsinin maliyyə mexanizminin iqtisadi təhlil üsulunun müqayisəli metod vasitəsilə təhlili zamanı faktiki göstəricilər ilə proqnoz göstəricilərinin müqayisəsi əsas götürülür. İqtisadi təhlil üsulunun müqayisəli metodunun həyata keçirilməsində əsas məqsəd aşağıdakılardan ibarətdir:

- Turizm müəssisəsinin düzgün işləməsinin təmin olunması;
- Turizm fəaliyyəti nəticəsində istifadə edilməmiş ehtiyatların eləcə də maliyyə resurslarının müəyyən olunması;
- Turizm müəssisəsinin məhsul istehsalından öncə qarşıya qoyulmuş proqnoz göstəricilərinin hansı səviyyədə yerinə yetirilməsinin əhatəli təhlil olunması;

➤ Göstərilmiş xidmət səviyyəsinin ölçülməsi və xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin olunması.

Faktiki göstəricilərlə proqnozlaşdırılmış göstəricilərin uyğunluğu müəssisənin qarşıya qoyduqları məqsədə nail olduqlarının sübutudur. Eyni zamanda da faktiki göstəricilərin proqnoz göstəriciləri üstələməsi isə turizm müəssisəsinin cari dövr ərzində rentabelli fəaliyyət göstərməsinin əsasında dayanır.

Turizm müəssisəsinin maliyyə mexanizminin tənzimlənməsində istifadə olunan iqtisadi təhlil üsulunun amillər üzrə metodu vasitəsilə isə ayrı-ayrı iqtisadi amillərin dəyişməsi nəticəsində müəssisənin qazanc və itkilərinin hesablanması prosesi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi təhlil üsulunun kompleksli təhlil metodu vasitəsilə əsasən, turizm müəssisəsinin fəaliyyəti zamanı istifadə edilməmiş iqtisadi resurslarının müəyyən olunması və onun yenidən təkrar istehsal prosesinə cəlb olunması prosesi həyata keçirilir. Turizm müəssisəsinin maliyyə mexanizminin təhlilinə kompleksli yanaşma təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və qabaqcadan təsviri əsasında həyata keçirilir.

Turizm müəssisəsinin maliyyə mexanizminin iqtisadi-təhlil vasitəsilə tənzimlənməsi bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Həmin mərhələlər aşağıdakılardan ibarətdir:

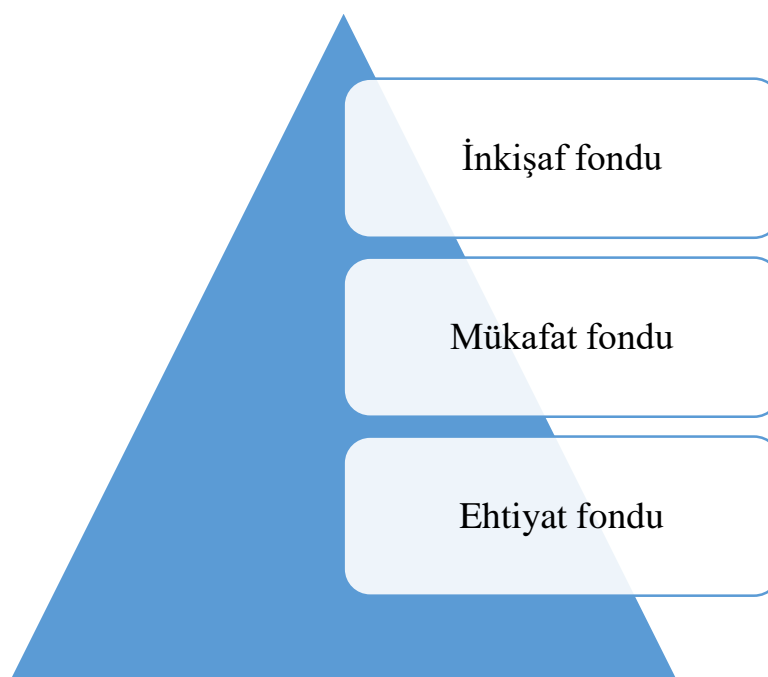
- İqtisadi-təhlilin proqramının işlənilib hazırlanması mərhələsi;
- İqtisadi təhlil üçün zəruri olan məlumatların seçilməsi, yoxlanılması və təhlil olunması mərhələsi;
- İqtisadi göstəricilərin müəyyən olunaraq hesablanması mərhələsi;
- Müəssisənin iqtisadi göstəricilər sisteminin analitik işlənməsi və müqayisəsi mərhələsi;
- Təhlil və müqayisə zamanı əldə olunmuş nəticələrin yekunlaşdırılması mərhələsi.

Əvvəlki paraqraflarda da qeyd etdiyimiz kimi turizm müəssisəsinin əsas qazanc obyektini turizm məhsulunun satışının əldə olunması nəticəsində yaranır. əldə olunmuş mənfəəti isə hər bir turizm müəssisəsi və ya təşkilatı arzuladığı kimi

xərcləmək, investisiya etmək, təkrar istehsalə yönəltmək hüququna malikdir. Belə ki, turizm müəssisələri əldə etmiş olduqları mənfəəti şirkətdaxili müxtəlif fondlara ayırmalar etməklə öz funksiyasını tamamlayır. Turizm müəssisələrində yaradılmış sözügedən fondlar aşağıdakı sxemdə əhatəli verilmişdir:[6]

Sxem 1.5.

Turizm müəssisələrində yaradılmış fondlar

Mənbə: Clare A.Gunn. "Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases." 2015 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Yuxarıdakı sxemdə təsvir olunmuş mavi rəngli üçbucağı turizm fəaliyyəti göstərən hər hansı bir turizm müəssisə kimi qəbul etsək, o halda inkişaf fondu, mükafat fondu və ehtiyat fondunun turizm müəssisəsinin daxilində yaradılmış və müxtəlif məqsədlərə xidmət edən fondlar olduğunu görmüş olarıq. İndi isə, həmin sözügedən fondların hansı məqsədlə yaradıldığını və nəyə xidmət etdiyinin təhlilini verək:[10]

➤ İnkişaf fondu. Bu fondun yaradılmasının əsas məqsədi müəssisənin fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş mənfəətin müəssisənin inkişafına və ya daha da genişləndirilməsinə xidmət etməsinin təmin olunmasıdır. İnkişaf fondu

müəssisələrin davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsinin qayğısına qalır:

- Yeni növ marşrutların və kanalların axtarışı və açılması;
- Yeni nümayəndəli, fial və bölmələrin açılmasının təmin edilməsi;
- Müvafiq sahə ilə əlaqəli digər təşkilatlarla qarşılıqlı iş mühitinin qurulması və iqtisadi əlaqələlərin genişləndirilməsinin təmin olunması;
- Müəssisənin nəzdində fəaliyyət göstərə biləcək törəmə təşkilatların yaranmasının və inkişaf etdirilməsinin təmin olunması.

➤ Mükafat fondu. Bu fondun yaradılmasının əsas məqsədi müəssisələrin işçilərinin motivasiyasının artırılmasıdır. Məlumdur ki, müəssisənin daha dayanıqlı fəaliyyət göstərməsi məhz personalın səriştəli işləməsi. Öz işinə diqqət və qayğı göstərməsi nəticəsində mümkündür. Mükafat fondu isə işçilərin mükafatlandırılması aşağıdakı alətlər vasitəsilə həyata keçirir:

- əmək haqqından əlavə digər maddi pul vəsaitlərinin verilməsi vasitəsilə;
- müəssisə işçilərinin tələbatına və ehtiyacına müvafiq olaraq pulsuz istirahətə göndərilməsi vasitəsilə;
- müəssisə personalına əmək qabiliyyətinin artırılmasını təmin etmək məqsədilə əlavə qiymətli mükafatlarınö-hədiyyələrin verilməsi vasitəsilə.

➤ Ehtiyat fondu. Turizm fəaliyyəti göstərən hər hansı bir müəssisə bu fəaliyyət nəticəsində əldə olunmuş mənfəətin bir hissəsi hesabına ehtiyat fondunu formalaşdırır. Ehtiyat fondunun formalaşdırılmasında əsas məqsəd odur ki, bəzi hallarda müəssisə mənfəət əldə edə bilməsə belə öz ehtiyat fondundan istifadə edərək öz fəaliyyətinin davamlılığını təmin edə bilsin. Həmin gözlənilməz hallara aşağıdakıları aid etmək məqsədmüvafiq olardı:

- Fəaliyyət prosesi nəticəsində gözlənilmədən yaranmış zərərin ödənilməsinin təmin etmək;
- Turizm müəssisəsinin daha dayanıqlı fəaliyyət göstərməsini təmin edə biləcək və gözlənilməz xarakter daşıyan bəzi tədbirlərin keçirilməsinin maliyyələşdirilməsinin təmin olunması;

○ Fəaliyyət prosesi nəticəsində yaranmış və müəssisənin gələcəkdə fəaliyyət göstərməsinə əngəl ola biləcək fors-major məsələlərin həllini nəzərdə tutan tədbirlərin maliyyələşdirilməsinin təmin olunması.

FƏSİL 2. TURİZM MALİYYƏLƏŞMƏSİNİN PLANLAŞMASI

2.1. Turizmdə gəlirlərin bölgüsü

Beynəlxalq turizm beynəlxalq və ya dünya iqtisadiyyatının ən yüksək sürətlə inkişaf edən, həmçinin də biznes sahəsinin ən gəlirli və səmərəli növü, böyük həcmdə yatırım cəlb olunmasını tələb edən, eləcə də artmış məşğulluğu təmin etmiş və eləcə də ölkə büdcəsinə iqtisadi səmərə, rentabellik, gəlir gətirən sahələrindən birisidir. Faktiki olaraq, çağdaş dünya iqtisadiyyatında dünyəvi turizm sisteminin elementləri formalaşmaqdadır. Dünyəvi turizm sistemi özündə beynəlmiləl mehmanxana sistemlərini, hava, su həmçinin yer üzündəki turist daşınmaqlarını və yerlərin öncədən sifarişi üzrə kompyüter şəbəkəsini birləşdirir.

Beynəlxalq turizmin bütün göstəriciləri fasiləsiz olaraq, dayanmadan artır və dünya Ümumi Daxili Məhsulunun artışı templərinə uyğun ümumi olaraq irəliləyir. Ancaq səyahətlərin fəallığı milli iqtisadiyyatların konyukturası ilə ümumdünya iqtisadiyyatına qarşı xeyli həssasdır.

Beynəlxalq turizm təkcə illər üzrə deyil, hətta dünya ölkələri üzrə eyni tempdə inkişaf etmir. 1990-cı illərin axırlarında gəlirlərin ən yüksək sayı Avropa dövlətlərinə düşürdü – təqribən 59%. Asiya və Sakit okeanı bölgəsinə ümumi turistlərinin 14%-i düşməkdə idi. Yaxın və Orta Şərqi (Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Misir, İsrail, və b.), ilə Cənub-Şərqi Asiyaya (İndoneziya, Tailand, Sinqapur, və b.) və başqa dövlətlərə turistlərin axını günbəgün çoxalır. Xarici turistlərin qəbulu üzrə birinci 3 ölkəyə daxildir: Fransa, İspaniya, ABŞ. Beynəlxalq turizm üzrə gəlirlərin yüksək həcmə əsasən ilk 3 ölkə ABŞ, İspaniya, İtaliya. Turist balansının yüksək müsbət saldosuna Fransa, İspaniya, İtaliya, Meksika, Türkiyə sahib olsa da, yüksək mənfi saldoya Almaniyaya ilə Böyük Britaniya, Yaponiya ilə Şimali Avropanın dövlətləri sahibdirlər.

Müasir Azərbaycan reallığında isə turizm müəssisələri ayrı-ayrı şirkətlərin, iri holdinqlərin tərkibində fəaliyyət göstərməkdədir və bunun da nəticəsi olaraq, turizm fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərin digər iqtisadi fəaliyyət növlərinə investisiya olunma ehtimalı daha da genişlənmiş olur. Bunun da əsas səbəbi odur

ki, kiçik və orta sahibkar formasında çıxış edən turizm müəssisələri yalnız bu sahə üzrə fəaliyyət göstərsə və eləcə də turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəliri ancaq bu fəaliyyət növü üzrə yenidən investisiya edirsə, iri şirkətlər və holdinqlər turizmdən gələn gəlirləri daha çox digər iqtisadi fəaliyyət növlərinə cəlb etməklə balanslı inkişafın yaradılmasını təmin etməyə cəhds edirlər.

2017-ci ilin statistik məlumatlarına nəzər salsaq görürük ki, 2017-ci ilin yanvar-iyun ayları ərzində dünyanın 139 ölkəsindən Azərbaycana 1203.7 min əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Bu göstəricini ötən ilin müfəviq dövrü ilə müqayisə etsək, görürük ki, bu sahədə 24.5 faiz artım-canlanma müşahidə olunmuşdur. Məhz bunun nəticəsidir ki, 2017-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının 4.5 faizi turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş gəlirlə müəyyən olunmuşdur.[23]

Dünya ölkələrinin turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi gəlirləri təhlil etsək, görürük ki, turizm fəaliyyətindən ən çox gəlir əldə edən ölkə ABŞ-dır. Belə ki, 2017-ci il ərzində ölkəyə gələn turistlərdən ABŞ 177.2 milyard dollar gəlir əldə etmişdir. Bu siyahıda 2-ci yeri İspaniya tutur. Belə ki, sözügedən il ərzində İspaniya iqtisadiyyatına turizm fəaliyyəti nəticəsində 65.2 milyard dollar gəlir daxil olmuşdur. Bu sıralamada üçüncülük isə Çin Xalq Respublikasına məxsusdur. Belə ki, Çin iqtisadiyyatı turizm fəaliyyəti nəticəsində 2017-ci ildə 56.9 milyard dollar qazanc əldə etmişdir.[23]

Turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlir sahibkarların fərdi qaydada müəyyənləşdirdiyi əsas məsələlərdən biridir. Bir çox hallarda turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan qazancların böyük hissəsi yeni investisiyaların həyata keçirilməsində mühim rol oynayır. Belə ki, turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan mənfəətin böyük hissəsi sahibkarlar tərəfindən turizm obyektlərinin yaradılmasına yönəldilir ki, bu da son nəticədə həmin müəssisənin bazarda payının artmasına səbəb olur.[22,səh. 142]

Bəzi hallarda isə turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş gəlirlərin bir hissəsi digər fəaliyyət növlərinə transfert olunur. Burada isə əsas səbəb turizm fəaliyyəti ilə yanaşı iqtisadiyyatın digər sahələrinin də inkişafına zəmin yaratmaq,

başqa sözlə desək, turizm fəaliyyəti ilə digər iqtisadi fəaliyyət növlərinin balanslı şəkildə inkişafına zəmin yaratmaqdır.

Aşağıdakı cədvəldə beynəlxalq turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan həcmə görə dünya ölkələrinin reytingi verilmişdir:[23]

Cədvəl 2.1.

2017-ci ildə beynəlxalq turizmdən ən çox gəlir əldə edən ölkələrin siyahısı

No	Ölkələr	ÜTT regionu	Beynəlxalq turizm gəlirləri (2017-ci il)	Beynəlxalq turizm gəlirləri (2016-cı il)
1	ABŞ	Şimali Amerika	177.2 milyard \$	172.9 milyard \$
2	İspaniya	Avropa	65.2 milyard \$	62.6 milyard \$
3	ÇXR	Asiya	56.9 milyard \$	51.7 milyard \$
4	Fransa	Avropa	55.4 milyard \$	56.7 milyard \$
5	Makao	Asiya	50.8 milyard \$	51.8 milyard \$
6	İtaliya	Avropa	45.5 milyard \$	43.9 milyard \$
7	Böyük Britaniya	Avropa	45.3 milyard \$	41.0 milyard \$
8	Almaniya	Avropa	43.3 milyard \$	41.3 milyard \$
9	Tailand	Asiya	38.4 milyard \$	41.8 milyard \$
10	Honkonq	Asiya	38.4 milyard \$	38.9 milyard \$

Mənbə: <http://mkt.unwto.org/en/barometer> saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2.1-dən də görüldüyü kimi turizm fəaliyyəti nəticəsində ən çox gəlir əldə edən ölkə ABŞ olmuşdur. ABŞ 2017-ci ildə 2016-cı illə müqayisədə turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə etmiş olduğu gəlirlərin həcmi bir qədər də artıraraq bu siyahıda aşkar liderə çevrilmişdir. İkinci yerdə qərarlaşan İspaniya da 2016-cı ilin müəyyən dövrü ilə müqayisəyə əsasən 2017-ci ildə turizm fəaliyyətindən daha

yüksək qazanc əldə etmişdir. Çin Xalq Respublikasında da eyni vəziyyət müşahidə edilməkdədir. Belə ki, 2016-cı illə nisbətdə 2017-ci ildə Çin Xalq Respublikası da turizmdən gələn gəlirlərini artırmağı bacarmışdır. Cədvəldə müvafiq olaraq 4-cü və 5-ci yerdə qərarlaşan Fransa və Makao turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirin həcminə görə 2016-cı illə müqayisədə 2017-ci ildə daha az gəlir əldə etmələrinə baxmayaraq, hələ də öz mövqelərini qoruyub saxlaya bilmişdir. Turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirlərin siyahısında növbəti yerləri müvafiq olaraq İtaliya, Böyük Britaniya, Almaniya, Tailand və Honkonq tutur. İlk on dövlətin içərisində 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə turizm gəlirlərinin azalması özünü daha çox Tailandda göstərir. Belə ki, 2016-cı ildə Tailand iqtisadiyyatı turizm fəaliyyəti nəticəsində 41.8 milyard dollar gəlir əldə etmişdirsə, 2017-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə bu göstərici 8 faiz azalaraq 38.4 milyard dollar həcminə çatmışdır.

Turizm mənfəəti turizm məhsulunun qiyməti və həcmindən asılı olaraq müəyyən edilir. Turizm məhsulu artdığı təqdirdə onun iqtisadi potensialı da artmış olur. İqtisadi potensialın formalaşmasında isə xalis məhsul və onun qiyməti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu, turizm müəssisəsinin xalis gəlirini ifadə edən əsas anlayışlardan biridir. Xalis gəlir istehsal olunmuş turizm məhsulu ilə realizə edilmiş, yəni satılmış turizm məhsulu, eləcə də bu məhsulun hazırlanmasına çəkilmiş zəruri istehsal xərcləri arasındakı fərqlə müəyyən edilir. Xalis məhsul artımı sahibkarların, eləcə də turizm obyektlərinin sosial və iqtisadi maraqlarıdır. Rəqabət şəraitində bu xalis məhsul və sözsüz ki, xalis gəlir nə qədər çox olarsa, bir o qədər də gələcək inkişaf və davamlı fəaliyyət üçün zəmin yaratmış olacaqdır. Turizmdə ÜDM aşağıdakı formula ilə hesablanır:[21, səh. 249]

$$\text{ÜDM}(t) = \text{Turizm məhsulu} \times \text{qiymət}$$

Yuxarıda qeyd olunan formula əsasən deyə bilərik ki, turizmdə ÜDM turizm məhsulu ilə onun qiymətinin hasili şəklində müəyyən olunur. Xalis gəlir isə turizmdəki ÜDM-dən məsrəflərin çıxılması ilə müəyyən olunur və aşağıdakı düstur vasitəsilə öz əksini tapır:[21. Səh. 254]

XG=ÜDM(t)-Məsrəflər(t)

Xalis məhsulun yüksəldilməsi turizmdə əsas həlledici meyarlardan sayılır. Onun yüksəldilməsinin əsasında isə, yuxarıdakı formulalardan gördüyümüz kimi qiymətin artırılması və yaxud da istehsal məsrəflərinin və digər xərclərin azaldılması hesabına mümkün ola bilər. lakin qiymətlərin qaldırılması müasir bazar iqtisadiyyatı və azad rəqabət şəraitində demək olar ki, mümkünsüzdür. Bu baxımdan da hər bir turizm müəssisəsinin ən əhəmiyyətli və xüsusi diqqət ayıracağı məqam məhz məsrəflərin aşağı salınması istiqamətində aparacaqları tədbirlərlə əlaqədardır. Bu səbəbdən də turizm müəssisələri istehsal prosesinə yeni texnikaların cəlb olunması vasitəsilə məsrəflərin azaldılmasına, daha keyfiyyətli məhsul istehsal edilməsinə cəhd edir, eyni zamanda da daha varlı müştəri portfelinin formalaşmasına çalışırlar. Məsrəflərin həcminə eyni zamanda da turizm müəssisəsində işləyən işçilərin əmək haqqısı da təsir edir. Bu xərclərin azaldılmasında müəyyən məhdudlaşdırıcı üsul və vasitələr mövcuddur. Bu isə idarə edənin şəxsi bacarığından asılı olaraq müəyyən edilir. Turizm müəssisəsində mənfəətin bölgüsü və yenidən bölgüsü aşağıdakı kimi həyata keçirilir:[22, səh. 497]

- Mənfəətdən dövlət ödənişləri ayrılır, başqa sözlə desək, dövlət vergiləri və dövlətə olan digər ödənişlər tam həcmdə həyata keçirilir.
- Mənfəətdən müəssisə personalının əmək haqqısı ödənilir, həmçinin də işçilərin kateqoriyalarına və görmüş olduqları işin xarakterindən asılı olaraq onların differensiasiyası həyata keçirilir
- Turizm müəssisəsinin davamlı inkişafı, eləcə də genişlənməsi və təkrar istehsalının həyata keçirilməsi üçün zəruri olan material və maliyyə ehtiyatları ayrılır. Yeni texnikalar tətbiq olunur və struktur dəyərləri həyata keçirilir.
- Turizm ehtiyatları yaradılır, eləcə də investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi üçün müəyyən valyuta ehtiyatları formalaşdırılır.

Bu istiqamətlər bir-biri ilə və eləcə də ayrı-ayrılıqda müxtəlif daxili və xarici təsirlərdə planlaşdırılır. Təbii ki, bu idarəetmədə bazarın tələbləri nəzərə alınmalıdır.

Gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsündə real iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən vergi sistemi, eləcə də vergi normaları və sosial ödəmələr, təbii sərvətlərin təkrar istehsalını təmin edə bilən ayırmalar mühim əhəmiyyət kəsb edir. Turizm gəlirlərinin artması mürəkkəb bazar konyukturası və rəqabət mübarizəsi şəraitində turizm məhsulunun bazar tələbinə uyğun planlaşdırılması və istehsalın təşkili amili ilə sıx surətdə bağlıdır. Bu səbəbdən də bu sualın təhlilində turizm gəlirlərini təşkilati iqtisadi amil kimi qiymətləndirmiş olduq.

2.2. Turizm sahəsinin inkişafına yönəldilən maliyyə proqramları

Beynəlxalq və milli səviyyədə turizm əlaqələrinin nizama salınmağı vacibli əhəmiyyət kəsb edən başlıca problemlərdən biridir. Əlbəttə ki, müvafiq normaların hüquqi nizamlama sistemində yeri ilə rolunun da aşkar edilməsi burada əsas hesab olunan mühim məqamlardandır. Bu isə elmi araşdırmaların, həmçinin də normativ məzmunun tərkib hissəsi sayılmaqdadır.

Odur ki, bir sıra müəlliflər bildirirlər ki, ölkələrin xarici iqtisadi münasibətlərinin əhəmiyyətli formalarından biri olsa da, turizm çağdaş beynəlxalq hüququnun müstəqil yarım sahəsində formalaşmır. [12, səh.74]. K.O.Borisov isə beynəlmiləl hüququn müstəqil institutunun - beynəlxalq turizm hüququnun varlığını ayrıca qeyd edir. Ona görə, beynəlmiləl turizm hüququ dedikdə, turizm malının və turizm tələbatı məhsullarının realizəsi, qidanın bölüşdürülməyi, nəqliyyat vasitəsi və rekreasiya xidmətlərinə görə ölkələr arasında hüquq əlaqələrini tənzimləyən prinsip ilə normaların toplusu analşılır. Müəllif göstərilən institutların predmetini isə turizm ilə beynəlxalq səyahətlər sahəsində beynəlmiləl və milli təşkilatların tərəfdaşlığı ilə əməkdaşlıq əlaqələri şəklində ifadə etməkdədir. [13, səh.11]. Onu da qeyd etmək zəruridir ki, beynəlxalq turizm fəaliyyəti beynəlmiləl əməkdaşlığın müstəqil sferası olduğu üçün dövlətlərarası turizm

münasibətlərini nizama salmış beynəlxalq-hüquqi prinsip ilə normalar özünəməxsus xüsusiyyətə sahibdir. Belə ki, bəzi müəlliflər öz araşdırmalarında bu cür bir nəticəyə gəlirlər ki, dövlətlərarası turizm əlaqələrinin toplusu kimi beynəlmiləl turizm öz tarixi təşəkkülü ilə inkişafı, qanunları və ənənələri ilə var olan ictimai təzahür forması sayılır [14, səh.234].

Ancaq bir məsələni dəqiqləşdirmək vacibdir ki, beynəlmiləl turizm əlaqələri birnövlü deyildir. Həmçinin ölkələrarası əməkdaşlıq (ölkələr və hakimiyyətlərarası təşkilatların arasında münasibətlər) beynəlmiləl qeyri-hökumət qurumları, hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakıyla beynəlmiləl qeyri-hakimiyyət xarakterli turizm əlaqələri üçün əsas yaratmadadır. Bu isə beynəlmiləl turizm əlaqələrinin kompleks olması ilə xarakterizə olunur. A.P.İvanovun təbirincə, beynəlmiləl turizm əlaqələri kompleks xarakterli olmasıyla, beynəlmiləl ümumi hüquq normalarının tənzimlədiyi ölkələrarası münasibətlərdən və turist mübadiləsinin gerçəkləşdirilməsindən ortaya çıxan mülki-hüquqi əlaqələrindən irəli gəlir.[15, səh.4]. M.S.Barçukova isə düşünür ki, turizm əlaqələrinin kompleksliliyi özünü üç qrup əlaqələrin mövcudluğunda göstərərək aşağıdakılarda ifadə edilir:

- ✚ beynəlmiləl ümumi hüquqla nizama salınmış dövlətlərarası əlaqələr;
- ✚ beynəlmiləl xüsusi hüquq normaları ilə tənzimlənmiş xarici hüquqi şəxslərin əlaqələri;
- ✚ iştirakçı-ölkələrin hansısa birinin ərazisi ilə məhdudlaşmayan və mülki-hüquqi tənzimləməyə aid edilən turist mübadiləsində ortaya çıxan münasibətlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda adıçəkilən müəllifin fikri beynəlmiləl turizm çərçivəsində var olan qeyri-hakimiyyət xarakterli əlaqələrinin beynəlmiləl xarakterli olmağı tələbinə cavab verir. Beynəlmiləl turizm fəaliyyəti qeyri-hakimiyyət əlaqələri olduğunu üçün onun üç qrup subyekt arasında əmələ gəlməsi qənaətinə gəlmək olar. Bu iştirakçılar nəzdində turizm xidmətlərinin istehsalçısı, turizm təşkilatları ilə turistlər çıxış edirlər. Beynəlmiləl xüsusi-hüquqi əlaqələrin müvafiq normalarla tənzimlənməyi subyekt tərkibindən, yəni onun fiziki və va hüquqi şəxs olmağından asılı deyildir. Ancaq bir məsələni də ayrıca

vürğüləmə lazımdır ki. göstərilmiş münasibətlər dövlətdaxili miilki hüquq normaları tərəfindən nizama salınsa belə nəticə kolli/ion məsələnin həlli tətbiq oluna bilən hüququn həlli ilə xarakterizə edilir. Müxtəlif münasibətlərin bir ölkənin münasibətləri ilə məhdudlaşdırılması mümkündür. Misal üçün, təyinat ölkəsinə getmək məqsədilə aeroportda turistlərin daşınmağı üzrə iuragentlərlə turistlər arasında əlaqələr və s. Lakin onlar ikincili xarakterə sahib olmaqla, turist səyahətlərinin tam olaraq gerçəkləşdirilməsinə, turizm müqaviləsi barəsində öhdəliklərin realizəsinə kömək edir.

Beynəlmiləl xarakterli qeyri-hakimiyyət turizm əlaqələrinin tənzimlənməyində əsas rol beynəlxalq-hüquqi öhdəlikləri nəzərə alınmaqla, ölkələr tərəfindən yaradılmış milli-hüquqi mənbələrə aiddir. Ancaq əksər hallarda beynəlmiləl turizm fəaliyyəti bir sıra xüsusi aktlarla nizama salınır. Bundan başqa, qayda formasında tətbiq olunan turizm barədə milli qanunvericiliyimizin gənəl normaları da bu tənzimlənməyə şamil edilir. On'ar, əsas etibarilə aşağıdakılara yönəlir: turizm çərçivəsində ümumi milli gəlirin həcmi çoxalması; turizm xidmətləri istehlakçılarının müdafiə edilməsi; qanun çərçivəsində turizm işinin təşkili; turizm ehtiyatlarının mühafizə edilməsi.

Turizm fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməyinin mürəkkəb xarakterə sahib olması, eyni zamanda onun beynəlmiləl və milli səviyyədə nizama salınmağı bəzi alimlər tərəfindən ayrıca qeyd olunur. Hətta bəzi alimlər düşünür ki, turizmin tənzimlənməyi praktiki olaraq qanunvericiliyin bütün sferaları tərəfindən gerçəkləşdirilir. Bütün bunlarsa onun hüquqi tənzimlənməyini şərtləndirir¹²⁸. X.Montaner Montehanonun fikirincə turizmi xüsusi və ümumi hüquq normalarının (ticarət hüququ, miilk hüquq, əmək hüququ, fiskal hüquq, inzibati hüquq) nizamlanmağı sferasına aid edir [16, səh.14].

Beynəlmiləl turizm əlaqələrinin tənzimlənməyində onun mənbələri tam olaraq yaxından iştirak etməkdədir. Beynəlmiləl və milli turizm əlaqələrini nizama salmış normaların xarici ifadə formalarısa ayrı-ayrı aktlarda öz əksini tapıbdir. Buraya beynəlxalq-hüquqi, həmçinin də dövlətdaxili normalar aiddir. Hazırki məsələyə beynəlxalq-hüquqi cəhətdən yanaşsaq, onda BMT Beynəlxalq

Məhkəməsi Statutunun 38-ci maddəsini yada salmaq yerinə düşərdi. Odur ki, bu normaya əsasən, beynəlmiləl hüququn mənbələri arasında aşağıdakıları göstərmək mümkündür: beynəlxalq konvensiyalar; hüquqi normalar nəzdində tanınan ümumi praktikanın sübutu kimi beynəlmiləl adətlər; tanınan sivilizasiyalı xalqların ümumi prinsipləri; beynəlmiləl hüquq üzrə ixtisaslaşan alimlərin doktrinaları ilə məhkəmə qərarları.

Milli qanunvericilik cəhətdən isə mənbələr digər istiqamətdə inkişaf etdirilir. Misal üçün, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsində milli qanunvericilik sistemində daxil olmuş aktları aşağıdakı kimi ifadə edir:

- ✚ A. R.nin Konstitusiyası;
- ✚ referendumla qəbul olunmuş aktlar;
- ✚ A. R.nin tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələr.

Doğrudur, göstərilmiş beynəlmiləl aktlar bilavasitə siyahıda göstərilməsə belə, müvafiq maddənin II hissəsi onu deməyə əsas verir. Bunun hüquqi qüvvəsi məsələsində Konstitusiyanın 151- cı maddəsinə müvafiq həll olunur. Odur ki, həmin normanın tələbinə əsaslanaraq adıçəkilən aktlarla qanunvericiliyimiz arasında (A. R.nin Konstitusiyası ilə referendumla qəbul olunmuş aktlar istisna olmaqla) ziddiyyət əmələ gəlsə, ilkinin yüksək hüquqi qüvvəyə sahib olması tam və aydın formada tanınır.

- ✚ qanunlar;
- ✚ fərmanlar;
- ✚ A. R. N. K.nin qərarları;
- ✚ MİHO.nun normativ aktları.

Ancaq elmi ədəbiyyatlarda və həyata keçirilən araşdırmalarda beynəlmiləl turizm hüququnun mənbələri haqqında ayrı-ayrı fikirlər söylənilir. Məsələn, K.Q.Borisov beynəlmiləl turizmin hüququnu mənbələri qismində aşağıdakıların varlığını qeyd etməklə, onların özünəməxsus əhəmiyyətə sahib olmasını ayrıca vurğulayır:

- beynəlmiləl adət;
- ikitərəfli əsaslarla var olan beynəlmiləl müqavilə ilə sazişlər;
- çoxtərəfli beynəlmiləl müqavilə ilə konvensiyalar;
- hüququn sahəvi və ümumi prinsipləri;
- məhkəmə qərarları ilə beynəlmiləl turizm hüququ sahəsində ixtisaslaşan mütəxəssislərin doktrinaları;
- beynəlmiləl turizm ilə səyahət məsələləri üzrə ölkələrin birtərəfli bəyanatları

Ümumiyyətlə, beynəlmiləl turizm hüququ sahəsində var olan mənbələri, əsas etibarilə, iki qrupa ayırmaq olar: əsas mənbələr ilə əlavə mənbələr.

Əsas mənbələrə nümunə qismində beynəlmiləl müqavilə ilə adətləri qeyd etmək olar. Beynəlmiləl hüququn hər bir sahə ilə yansahəsində olduğu kimi beynəlmiləl turizm hüququ sferasında da vacib normayaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olaraq beynəlxalq müqavilələr çıxış etməkdədir. Odur ki, bu beynəlmiləl-hüquqi aktlarda müvafiq sahəyə dair olan əsas müddəalar toplanıbdir. Beynəlxalq turizm hüququnun başlıca mənbəyi kimi beynəlmiləl müqavilələrə nümunə şəklində Turistlər üçün gömrük güzəştləri barədə 1954-cü ilin Konvensiyası, bu Konvensiyaya Turizmə aid məlumatlandırıcı sənəd ilə materialların idxalı barədə Əlavə Protokol, Özəl yol nəqliyyat vasitələrinin keçici idxalı barədə Gömrük Konvensiyası, M.D.B. çərçivəsində 1993-cü ildə qəbul edilmiş Turizm sahəsində əməkdaşlıq barədə Hökumətlərarası Sazişi, Səyahətlər barəsində kontraktlar üzrə 1970-ci ilin Beynəlxalq Konvensiyasını və b. qeyd etmək olar.

Beynəlmiləl turizm hüququnun artıq məcəllələşdirilmiş şəkildə mövcud olan adət normalarısa yuxarıda göstərilmiş beynəlmiləl-hüquqi aktların bir hissəsini təşkil etməkdədir. Beynəlxalq turizm hüququnun başqa mənbələrinə isə beynəlmiləl təşkilatların qərarlarını, doktrinaları, məhkəmə qərarlarını, birtərəfli bəyanatları, müvafiq milli qanunvericilik aktlarını aid etmək mümkündür.

Beynəlmiləl təşkilatların ayrı-ayrı yönlərində mövcud olan qərarları uyğun sahənin formalaşmağı və inkişafında əsaslı rola sahibdir. Bundan başqa, bu sənədlər, eyni zamanda BMT ilə onun ixtisaslaşan təsisatlarınının qəbul elədiyi

qətnamələr beynəlmiləl turizm hüququnun qaydalarının unifikasiyasının əsasını təşkil etməkdədir. Bu aktlara Beynəlxalq turizm ilə səyahətlərə görə B.M.T.-nin Roma Tədbirinin 1963-cü ilin Ümumi Qətnaməsi, 1975-ci ilin A.T.Ə.M.-in Helsinki Son Aktı, 1985-ci ilin Turist Məcəlləsi, Turizm Sənədi, 1989-cu ildə Məclislərarası İttifaqın və Ü.T.T.nin birgə qəbul etdiyi Turizm barədə Haaqa Bəyannaməsini və b. aid etmək olar. Beynəlmiləl turizm hüququnun formalaşmağında başqa mənbə kimi milli qanunvericilik də əsas rol oynayır. Odur ki, onlar beynəlmiləl-hüquqi qaydaları dövlətdaxili hüquqa implementasiya olunaraq uyğun dövlətlərin milli turizm əlaqələrinin bir çox hissəsini doğru şəkildə tənzim etməkdədir. Şübhəsiz ki, burda hər bir ölkənin öz qanunvericilik təcrübəsi, hüquqi şüuru, milli dövlətçilik ənənələri mühim rol oynamaqdadır. Hətta bunu konkret ölkələrin milli turizm qanunvericiliyinin təhlili sayəsində sübut etmək olar. Fransa dövlətinin 13 iyul 1992-ci il tarixində “Turizm barəsində” Qanununda turbin xidmətlərinin hüquqi cəhətdən tənzimlənmə mexanizmi (1-ci maddə), turagenllərin hüquqi statusu (4-cü maddə), öz fəaliyyətindən gəlir əldə etməyən assosiasiya ilə təşkilatların iştirakının hüquqi forması (7-ci maddə), yerli turizm orqanlarının hüquqi statusu (x1 maddə), tarixi abidələrə və muzeyləri səfərləri təşkil etmiş bələdçi-tərcüməçilərin ixtisaslaşmağı (maddə 13). turların satışı və dövlətə gəlmə hallarının hüquqi rejimi (14-20 maddə). turların şərtlərinin pozulmağına əsasən məsuliyyətlə (23-cü maddə) əlaqəli məsələlər aydın şəkildə ifadə olunmuşdur. Almaniya Federativ Respublikasının 1979-etı ildə “Turizm kontraktları barəsində” Qanununa turizm agentliklərin məhkəmə qaydasında istehlakçılara qarşı cavab verməyi ilə əlaqəli münasibətləri tənzim etməkdədir.

Son dövrlərdə dünya iqtisadiyyatında özünün iqtisadi səmərə və gəlirlilik nöqtəyi nəzərindən daha çox iqtisadi səmərə verən əsas fəaliyyət növlərindən biri də turizm olmuşdur. Turizmin inkişafı üçün respublikamızda da kifayət qədər əlverişli şərait mövcuddur. Bu baxımdan da Azərbaycan Respublikası Turizmin inkişafına şərait yaradacaq müxtəlif dövlət proqramları işləyib hazırlayır və onların həyata keçirilməsi mexanizminin formalaşdırılmasında müstəsna rol oynayır.

Digər bir dövlət proqramı isə Strateji Yol Xəritəsi ilə əlaqədardır. Odur ki, A.R. Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı ildə Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritəsi ölkə hüdudları daxilində turizmin mövcud vəziyyətinin təhlil olunması, bu sahədə həyata keçirilməli olan zəruri tədbirlər planının işlənilib hazırlanması, turizmin inkişafına şərait yarada biləcək sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin verilməsi, eləcə də ayrı-ayrı regionlarda turizm potensialının düzgün qiymətləndirilməsi və bu regionlarda turizm fəaliyyəti üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinə şərait yaradacaq infrastrukturunun mövcud vəziyyəti əhatəli təhlil olunmuşdur. Bu baxımdan da haqqında danışdığımız Strateji yol Xəritəsi kifayət qədər aktual məsələdir və bu Xəritədə verilmiş, təhlil edilmiş məsələlərə kompleks yanaşılması Azərbaycan iqtisadiyyatında turizm sahəsi üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı, dayanıqlı və uzunmüddətli dövrdə fəaliyyətdə olmasının təmin edəcəkdir.

Bunu da deyək ki, son dövrlərdə respublikamızın vətəndaşları qış mövsümündə turizm üçün başqa dövlətlərə üz tuturdular. Ancaq artıq ölkəmizdə iki qış turizm kompleksi - “Şahdağ” Qış-Yay İstirahət Kompleksi və “Tufan” Xizək-Dağ Mərkəzi fəaliyyətdədir. Bu böyük komplekslərin inşası göstərir ki, ölkəmizdə yay turizminə alternativ turizm sahələrinin də fəaliyyətinə və bu sahədə infrastrukturun yaradılmasına ayrıca diqqət edilir.

Turizmin inkişafı dövlətlər arasında iqtisadi-mədəni münasibətlərin genişlənməsinə səbəb olmaqdadır. Gediş-gəliş qaydalarının sadələşdirilməyi, əksər hallarda isə həmin sahədə inzibati nəzarətin aradan qaldırılmağı beynəlmiləl turist axınlarının səmərəli şəkildə artmağına təsir göstərmişdir. Belə ki, səyahət axınlarına aid məlumatlara tələbatın əmələ gəlməsi, turizm infrastrukturunun hazırki vəziyyətinin öyrənilməyi və inkişaf planlarının tərtib olunması bu sahədə statistik uçotun həyata keçirilməsi zərurətini gündəmə gətiribdir.

Turizmin inkişaf tendensiyası dövlətin ali qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapmışdır. 1999-cu ildə Milli Məclisdə “Turizm barəsində” qanun qəbul olundu. 1999-cu il, 27 iyulda H.Əliyev “Turizm barəsində” “A.R. Qanununun tətbiq olunması haqqında” fərman imzalamışdı. Həmin qanun Azərbaycan Dövlətində turizm bazarının hüquqi bazasının bərqərar olunmasına

istiqlamətlənmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını aşkar edirdi, turizm sahəsində əlaqələri tənzimləyərək, sosia-iqtisadi fəaliyyətini təmin edən vasitələrdən biri olaraq turizm ehtiyatlarından əhəmiyyətli istifadə edilməsi qaydalarını aşkar etdi.[1]

2001-ci ildə sentyabrın 25-də Cənubi Koreya Respublikasının paytaxtında - Seul şəhərində Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) 14-cü Baş Assambleyasında Ölkəmiz bu beynəlxalq turist təşkilatına üzv olmuşdu. Bu isə, öz-özünüdə, ölkəmizə turizm fəaliyyəti üzrə tövsiyələr ilə praktiki yardım olunmasına şərait yaratdı.

Respublikada turizmi çiçəkləndirmək və turizm ehtiyatlarından əhəmiyyətli istifadə etmək üçün ölkə Prezidentinin 2002-ci il avqustun 27-də sərəncamı ilə “A.R-da 2002-2005-ci illər ərzində turizmin inkişafına aid Dövlət Proqramı” təsdiq edildi.[6]

Artıq XXI əsrin əvvəlində Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə və dövlətin başqa şəhərlərində xarici turistləri qəbul edə bilən müasir mehmanxana ilə hotellər fəaliyyət göstərməkdəydi. Ölkəmizin bütün regionlarını əhatə etmiş 100-dən çox turizm firması əcnəbilərin qəbulu ilə yerli əhaliyə turist xidmətiylə məşğul olmaqdadır, 149 mehmanxana rəsmi qeydiyyatdan keçibdir. Bu hotellərdə yerlərin ümumi sayı 5000-dən çoxdur. Turizm üçün əlverişli bölgələrdə müasir səviyyəli özəl müalicə ilə istirahət mərkəzləri istifadəyə verilmişdir. Ölkəmizə gəlmiş əcnəbi qonaqların sayı 1 milyon nəfəri ötüb keçmişdir.[2]

2003-cü ildə “Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməyi tədbirləri barədə”, 2004-cü ildə “A. R. bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” barədə Prezident fərmanları dövlət iqtisadiyyatının, eyni zamanda turizm sektorunun inkişafı yolunda önəmli addımlar olmuşdu. İndi Azərbaycan turizmi yüksələn xətt ilə inkişaf edir. 2008-ci ildə ölkəmizə gələn turistlərin sayı 1,3 milyon nəfəri keçmişdi. 2009-cu ilin aprelində Bakıda H. Əliyev adına İdman və Konsert Kompleksində (H. Əliyev adına İdman Arenası) sayca 8-ci dəfə Beynəlxalq Turizm Sərgisi keçirilmişdi. Sərgidə 20 dövlətdən 78 turizm müəssisəsi iştirak edibdir.

“2009-2018-ci illərdə Azərbaycanın turizminin inkişafına aid Dövlət Proqramı” ölkəmizdə yaxın illərdə turizm-kurort sahələrinin planlı şəkildə inkişaf etdirilməsinə və əhəmiyyətli istifadəsinə şərait yaradır.[5]

Turizmin çiçəklənməsinin təhlili, onun məqsədli proqram nəzdində kompleks göstəricilər və müəyyən ardıcılıqla həll edilir. Odur ki, ümumi artışı tempi iqtisadi artışı tərkib hissəsi olaraq çox öyrənilir. Turizmin fəaliyyətində ən çox qərar qəbulunun alternativliyi ilə resurslarla hərəkət fəzası lap da genişdir və bəzi konkret amillərdən çox asılıdır.

Turizmin inkişafında təhlil üsulunda məqsədlərin, resursların, proqnozların mümkünlüyü ilə resursların dəyişim meylləri də mümkün vüriantları hesablanır. Birinci növbədə turizmdə kiçik sahibkarlığın artışı tempi, onun sahə strukturu ilə iş yerlərinin açılmağında rolu başlıca meyarlar olaraq hazırkı vəziyyəti qiymətləndirmək nə perspektiv artışıda turizmin vəzifəsini öngörmə ardıcılığı ilə həyata keçirilir.

Müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının önündə duran strateji məqsəd dövlətin bazar iqtisadiyyatına keçməsilə əlaqəli qarşıya çıxmış müəyyən sosial-iqtisadi məsələlərinin həllində onun mütərəqqi formalarından faydalı istifadə yollarını aşkar etməkdir. Turizm barədə Azərbaycan Respublikası qanunu ölkəmizdə turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar olunmasına istiqamətlənmiş dövlət siyasətinin prinsipləri ilə turizm fəaliyyətinin əsaslarını aşkar edir və turizm sahəsində ortaya çıxan əlaqələri tənzimləyir, sosial-iqtisadi çiçəklənməni təmin etmiş vasitələrdən birisi olaraq turizm ehtiyatlarından əhəmiyyətli istifadə edilməsi qaydasını aşkar edir.

Respublikamızın dünyada turizm dövləti kimi tanınması üçün geniş perspektivlər vardır. Müstəqil Azərbaycan R-nın neft strategiyasının əsasını qoymuş “Əsrin müqaviləsinin” imzalanmağının 8 ili tamam olmağına iki gün qalmış - 2002-ci il sentyabr ayının 18-i Bakı şəhərində BTC.-nin inşasının təməli qoyulmuşdu və bu layihə uğurla başa çatdırıldı. Həmin layihənin davamı olaraq “Avropa-QafqazAsiya” (TRASEKA) nəqliyyat dəhlizi proqramı ətrafında 1998-ci il sentyabrın əvvəlində 32 ölkənin və 13 beynəlmiləl təşkilatın rəsmi

nümayəndələrinin iştirakıyla Bakıda tarixi İpək Yolunun bərpasına aid beynəlxalq konfrans təşkil edilmişdi və burada AvroAsiya nəqliyyat dəhlizi üzərində olan ölkələrin çiçəklənməsi, onların təbii ehtiyatlarının mənimsənilməyi, iqtisadi potensialdan lap da səmərəli istifadə edilməsi, ticarətin, turizm ilə iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməyi üçün etibarlı şərait yaradan saziş imzalanmışdı. 2007-ci ilin 7 fevralında ölkəmiz dünya nəqliyyat-kommunikasiya sisteminə önəmli töhvə kimi dəyərləniləcək uğura imza atmışdı: Möhtərəm rəhbərimiz İlham Əliyev cənablarının səyi sayəsində Tiflis şəhərində Ölkəmiz, Gürcüstan ilə Türkiyə ölkə rəhbərləri arasında Bakı- Tiflisi-Qars dəmir yolu layihəsinin gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı əldə edilmiş razılaşma bütövlükdə Cənubi Qafqaz ilə orta Asiya bölgələrinin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının aşkar edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son zamanlar Azərbaycanda turizm sahəsində beynəlxalq münasibətlərin təşkili ilə inkişaf etdirilməyi, turizm perspektivlərinin təbliği, milli turizmin inkişafı ilə turizm infrastrukturlarının yeniləşməyi sahəsində konkret istiqamətlər aşkar edib. Azərbaycanın qədim tarixə sahib olması, Xəzər dənizi sahilində yerləşməyi, tarixi abidələr ilə zəngin olması, dünyanın 11 iqlim qurşağından 9-nun burada varlığı və insanların qonaqpərvərliyi burada turizmin inkişaf etdirilməyinə geniş imkanlar yaratmaqdadır. Respublikamızda 12 təbii və tarixi əhəmiyyətli qoruq, 17 müvəqqəti qoruq ilə ovçuluq təsərrüfatı vardır. Ayrı-ayrı regionlarda 6 mindən çox mədəniyyət və memarlıq abidələri qorunub saxlanılmaqdadır. YUNESKO tərəfindən qeydiyyatda alınmış “İçərişəhər”, Qız qalası, Möminə Xatun Türbəsi, Şəki Xan sarayı və başqa mədəniyyət abidələri indi bütün dünyada tanınırlar. Hökumət proqramı bütün qaynaqlardan faydalı istifadə eləməklə, turizmi çiçəkləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Həmçinin ölkəmizdə turizmi inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı mühüm vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur: turizm sferasında sahibkarlığı, birinci növbədə orta və kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirilərək rəqabətə davamlı turizm bazarını qurmaq; turistlərə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməyini, onun beynəlmiləl standartlara uyğunluğunu təmin etmək; turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməyini gerçəkləşdirmək; turizmdən dövlət ilə yerli büdcələrə daxil olmuş vəsaitin həcmi çoxaltmaq; turizmin

infrastrukturunu, turizmin maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək; turizm müəssisələrinin beynəlmiləl turizm proqramlarında iştirakı üzrə əlverişli zəmin yaratmaq, xarici investorları turizm miqyasına cəlb etmək. Həmin vəzifələrin hər birinin yerinə yetirilməyi gərgin və məsuliyyətli əmək tələb etməkdədir.[2]

Ölkəmizdə turizm sahəsinə aid dövlət siyasətini gerçəkləşdirən Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin turizm sahəsində beynəlxalq münasibətlərin genişləndirilməyinə ayrıca diqqət edir. AR hökuməti və 16 dövlət - Türkiyə C-ti , Pakistan R-sı , Özbəkistan R-sı, Qırğızıstan R-sı, ÇXDR, Polşa R-sı, Gürcüstan R-sı, İtaliya R-sı, Ukrayna R-sı, Rumıniya R-sı, Bolqarıstan R-sı, Yunanıstan R-sı, Belarus R-sı, Moldova R-sı, Qətər və Qazaxıstan R-sı ölkələri arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq barədə sazişlər imzalanmışdır. Respublikamız bəzi beynəlmiləl və bölgəsəl təşkilatlarda, eyni zamanda Ümumdünya Turizm Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, İqtisadi Tərəfdaşlıq Təşkilatı, Beynəlmiləl İqtisadi Tərəfdaşlıq ilə İnkişaf Təşkilatı, MDB, GUAM, QDIƏT üzv ölkələrinin Turizm Şurası və başqa regional təşkilatlarla turizm sahəsində əməkdaşlıq etməkdədir. 2006-sı il İslam Konfransı Təşkilatının turizm nazirlərinin 5-ci Konfransının ölkəmizdə keçirilməyi ilə Turizmə aid Bakı Deklarasiyasının qəbul edilməsi ölkəmizdə turizm sahəsinin inkişafı, infrastrukturunun dünya standartları səviyyəsində qurulmağı üçün yüksək əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Unudulmaz rəhbərimiz Heydər Əliyevin 27 avqust tarixində 2002-ci il fərmanı ilə “Azərbaycan R.da 2002-05-ci illərdə Turizmin Çiçəklənməsinə aid Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi respublikamızda turizm ehtiyatlarından əhəmiyyətli istifadə olunması yollarını aşkar edirdi və Azərbaycanın beynəlxalq turizm arenasına çıxmağı üçün geniş imkanlar yaratmışdı.[6]

Turizm inkişafının ərazi təşkili ərazisinin təbii-rekreasiya sərvətlərinin varlığı şəraitində mümkün olmaqdadır. Həmin sərvətlərin dəyəri ilə ehtiyatlarından asılı olaraq, fərqli səviyyəli kurortların təşkilindən söhbət açmaq olar. Bunların hərəsinə hazırlıq səviyyəsi, sənədlərin təsdiqi ilə qərarların qəbulu xasdır. Burada təbii müalicəvi sərvətlərin axtarılmağı və ekspert dəyərləndirilməsi, iqlimin müalicəvi xüsusiyyətləri barədə məlumatın olmağı ilk addım sayıla bilər. Qeyd

etmək olar ki, ərazinin turist rekreasion sənədlərinin hazırlanmağı işinin təşkilinin sifarişçisinin qeyrdövlət və kommertiya strukturları olması mümkündür .

Azərbaycanda turizm xidməti üçün xeyli əlverişli zəmin var. Bu ondan əmələ gəlir ki, ölkəmizin hər növ təbii iqlim, iqtisadi imkanları , landşaft şəraiti ilə turizm obyektleri vardır.

Turizmin inkişaf etdirilməyi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməyində və xarici iqtisadi münasibətlərin möhkəmlənməsində də önəmli rol oynayır. Respublikamızda müalicə nefti , mineral suların ilə palçıqın olmağı kurort yerlərinin faydasını artırmaqla bərabər, buraya turist axınını da artırır. Xəzər dənizi sahilləri, QubaXaçmaz, LənkəranAstara, Zaqatala-Şəki, Qazax-Gəncə iqtisadi regionları turizmin inkişaf etdirilməyi üçün çox əhəmiyyətli dir. Məhz bu bölgələrə turist axını lap çoxdur. Bundan başqa, müxtəlif arxeoloji, memarlıq-tarixi abidələri, incəsənət obyektleri də əcnəbi turistləri cəlb etməkdədir.

2.3. Turizmdə investisiya planlaşması

Turizmdə özəl mülkiyyət önəmli həlqədir.Sahibkarlıq fəaliyyəti önəmli rol oynamaqdadır. Turizmdə xüsusi kapital yatırım mənbəyi rolunu ifadə edir. Turizmdə önəmli aşağıdakı mülkiyyət tipləri mövcuddur. Bələdiyyə, Dövlət və xüsusi mülkiyyət. Mülkiyyət tipləri turizmin yaratma, onun gəlirlərinin ayrımı və yenidən ayrımını təmin etməkdədir. Əsas mülkiyyət tipi xüsusi mülkiyyətdir. Sahibkarlıq növləri turizm mülkiyyətinə görə formalaşmaqdadır. Hökumət özəl sektoru təşviq edir. Kredit, maliyyə və vergi mexanizması ilə onların çiçəkləndirməsinə şərait yaradır.[7, səh.61]

Hökumət turizmin çiçəklənməsində sahibkarlığı təmin etməkdədir. Dövlət maliyyə qaynaqları yatırım yaxud kredit vasitəsiylə şirkətlərə verməkdədir. Dövlət hüquqi mexanizmlər yaradır. İnfrastruktur obyektlərinə lisenziya verməkdədir. İxracatı təşviq etməkdədir. Viza və gömrük rejimini planlaşdırmaqdadır. Strategiya hazırlayır.

Yerli resursların istifadəsi turizm rəqabəti və AR.-da kəndin sosial iqtisadi çiçəklənmə problemləri turizmin önəmli problemləridir. Turizmin regionlarda çiçəklənməsi həmin regionların kompleks və vətəndaşların sosial inkişafı üçün önəmlidir. Turizmin regionlarda yerləşməyi kapital qoyuluşu, sərmayə və sahibkarlıq problemləriylə əlaqəlidir. Regionda inkişafın əsas amilidir [8, səh. 210].

Turizmin inkişafı ölkə iqtisadiyyatı region və əhali potensialı ilə aşkarlanır. Resurslar daxili və xarici maliyyə və maddi qaynaqlara ayrılır. Daxili resursların əsas yönümü əsaslı kapital, yatırım mənbəyi və öncül sahələr üzrə təsnifləşdirilir. Resurs yanaşma islahatlar ilə struktur dəyişmələrlə əlaqəlidir. Resurslar elmi, texniki ilə yenilikçi xarakterli tədbirlərlə əlaqəlidir.

Turizmin inkişafı bəzi dövlətlərdə strateji hədəflər rolunu ifa edir və həmin rol turizmin ÜDM-da məxsusi çəkisi ilə ölçülməkdədir. Odur ki, turizm gəlirlərinin ÜDM-da payı, turizm daxilindəki resursların istehlak resurslarına nəzərən nisbəti dövlətin resurs potensialının formalaşmağında turizmin rolunu dəyərləndirir. Müxtəlif dövlətlərdə 30%-40% kimi qalxa bilir. Turizmin rolu sosial indikatorlar vəzifəsini oynayır. Odur ki, əhalisinin sfera üzrə məşğulluğu bölgələrdə əhalinin məskunlaşmağında turizm sahəsinin xüsusi çəkisi, payı dəyərləndirilir. Perspektiv inkişaf yönlərində iqtisadiyyatın sahə quruluşunu təkmilləşdirmək məqsədilə və resursların iqtisadiyyata cəlb olunması məqsədilə müəyyən sahələrə investisiya qoyuluşu yüksək dəyərləndirilir. Investisiya mənbəyi kimi hazırki şəraitdə ölkə büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər ilə əhalinin məsrəfləri rol ifa edir. Turizm formaları, çeşidləri, motivləri iqtisadi inkişafın xarakterini aşkar edir.[9, səh. 172]

Turizmin inkişafı eyni zamanda inteqrasiya münasibətləri ilə daha çox başqa dövlətlərin turizm tələbatı ilə səciyyələndiyi üzrə onun öyrənilməyində beynəlmiləl xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqdadır. Buna görə də beynəlmiləl turizm sektoru ölkədə miqrasiya problemləri ilə əlaqəlidir və yaxud dövlətə daxil olmuş əcnəbilərin tələbatıyla məhdudlaşır. Əmək məhsuldarlığı, tranzit mühütü ümumi iqtisadın problemləri, investisiyanın qoyuluşlarıyla əlaqəlidir. Bu səbəbdən də biz turizmin regional xüsusiyyətlərini başqa sahələrin xüsusiyyətləri ilə vəhdətdə

araşdırırıq və region maraqları öz ayrıca çəkisinə əsasən inteqral maraqlarları uzlaşdır-ırıq, əlaqələndiririk və həmin xüsusi maraqlar dövlətin inkişafının bəzi qlobal xüsusiyyətlərini aşkar edir. Bölgələrdə sosial infrastruktur layihələri turizm motivləri cəhətdən uyğunlaşdırılır, turizm motivləri dairəsinə üstünlük etməklə inzibati və iqtisadi vergisistemi formalaşmaqdadır, maliyyə-lizinq xidməti formalaşmaqdadır. Nəticədə, turizmlə sosial-iqtisadi inkişaf ümumilikdə bağlı problemlərdir və tarixi aspektdən nəzər yetirsək, ölkəmiz üçün önəmli əhəmiyyət kəsb etməkdədir. İqtisadi artışı gəlirləri sürəti bölgələrin iqtisadi inkişafını tələb etməkdədir. Buna görə də 2009-2010-cu il dövrlərində dövlət proqramına əsasən bölgələrin sosial iqtisadi inkişafının başlıca sahələrindən biri olan bir sıra bölgələrdə turizmin inkişafının ölkə prinsipləri formalaşmaqdadır. Eyni zamanda müxtəlif resurslara görə ,bölgələr üzrə konkret məqsədli proqramlar düzəldilir. Məqsəd bölgə, kənd əraziləri, sərhədyanı ərazilərin turizmin maraqları nəzərindən təsnifatlaşdırılmağıdır.[8, səh. 153]

Regional turizmin idarə olunması makrosəviyyədə, ərazi ilə müəssisə səviyyəsində baş verməkdədir. Makrosəviyyədə turizmin idarəçiliyi üzrə konseptual yönələr hazırlanır, turizm sahibkarlığını stimullaşdırmış maliyyə mənbələri aşkar edilir, turizmin beynəlmiləl münasibətləri və ölkədaxili investisiya mənbələri tapılmaqdadır. Turizmin fəaliyyətində yeli orqanların, bələdiyyə- lərin, nazirliklərin vəzifələrini aşkarlayan qanunlar Nazirlər Kabineti tərəfindən zəmin və normativlər tətbiq edilir. Qlobal turizmin təhlükəsizliyi əcnəbilərin qida ilə məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmağına görə həyata keçirilmiş rejimlər, eyni zamanda gömrük, mühafizə və təhlükəsizlik məsələləri həll edilir. Ölkə səviyyəsində turizmin idarəçiliyi dövlət mexanizmləri ilə beynəlmiləl səviyyəli tələblərə müvafiq qəbul edilən qanunlar, müqavilələr istifadə edilir. Turizmin inkişafının kompleks yanaşma üsulu həmin sahə ilə əlaqəli olan başqa sahələrin, eyni zamanda sənayenin, kənd təsərrüfatının , bölgələrin, tikintinin, mənzil məişət mühitinin yaxşılaşdırılmağı məqsədlə dövlət infrastruktur layihələri hazırlamaqdadır. Hər bir bölgədə məhsuldar qüvvələrin yerləşməyi üzrə tələbatın genişlənməyi üçün dövlət investisiya layihələri hazırlamaqdadır. Turizmin fəaliyyətinin, onun region

təminatının başlıca istiqaməti daxili ilə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə yaradılmış zəmindir. Ona görə də ölkədə sahibkarlıq fondu, investisiya fondu ilə bölgələrin sosial inkişafı üçün ayrılmış dövlət vəsaitləri turizmin ölkə siyasətini formalaşdırmaqdadır.

Regional turizmin ərazi planlaşmağı prinsipində 2 mühüm məqsəd güdülür: 1) Bölgənin turist potensialını yüksək şəkildə istifadə etmək üsulu ilə ərazidə məşğulluğun təmin edilməsi və ərazidə gəlirlərin artırılmağı 2) Sahibkarlıq fəaliyyəti, kommersiya mənfəəti ilə rəqabət mühitü şəraitində təsərrüfat cəhəti kimi turizmlə əlaqəli fəaliyyət göstərən istehsalçı ilə alıcıların maraqlarının mühafizəsi Turizmin inkişafının planlaşmağı ümumi prinsiplər ilə fərdi xüsusiyyətlərə əsaslanmaqdadır. Ümumi prinsiplər ümumi iqtisadi fəaliyyətin və ölkənin müvafiq iqtisadi mühiti ilə əlaqəlidir. Xüsusi prinsiplər isə konkret şəkildə hər bir turist fəaliyyəti üzrə ayrılıqda gəlir və mənfəət prinsiplərinə əsaslanmaqdadır. Turizmin planlaşmağı direktiv xarakter daşımır. Turizmin proqnozu müəyyən hesablamalar, variantlar ilə resurslar təminatı üzərində qurulmaqdadır. O səbəbdəndir ki, planlaşma cari yox, perspektiv planlaşmaya bölünür. Turizmin planlaşmağı kompleks sistemli yanaşma metodları ilə həll olur. Komplekslik bölgədə bütöv şəraitin, sahələr ilə resursların istehsalı ilə istifadəsinin təşkilini özündə göstərir. Komplekslik bölgənin, ölkənin, xarici dövlətlərin turizmin inkişafına dair perspektivlərin istifadəsinin dəyərini vahid sistem halında birləşdirməkdədir. Sistemli yanaşma turizm təşkilatçılarının, istifadəçilərinin, hökumət ilə yerli orqanların marağını təşkil etmək ilə idarə etmək qabiliyyətini özündə göstərir. Ona görə də turizm sahəsi bölgədə başqa sahələrin iqtisadi ilə sosial inkişaf proqramları ilə uzlaşdırılmaqdadır. Eyni zamanda bölgənin ÜDM-u bölgə əhalisinin məşğulluğu, bölgədən ixracat potensialının yüksəldilməyi, turizmlə başqa şirkətlər arasında təsərrüfat münasibətləri ilə əmək bölgüsünün təşkili, turizm malının istehsalçıları arasında ayrılması planları tərtib edilir. Bu planlar müəyyən göstəricilər, meyarlar ilə mühüm vəzifələrlə uyğunlaşdırılmaqdadır. Həmin göstəricilərə makroiqtisadi göstəricilər ilə konkret sahə göstəriciləri aiddir. Makroiqtisadi göstəricilər turizmin fəaliyyətinin ümumi

iqtisadi artışıda rolunu aşkar edir, turizmin investisiya tutuşunu, orada çalışanların sayının əmək məşğuliyəti qabiliyyəti təndə olmağının xüsusi çəkisini aşkar edir. Turizmin planlaşmağının başlıca prinsipi olaraq ölkənin himayəçilik siyasəti formalaşdırılmaqdadır. Ölkənin normativ hüquq və aktları, bunların istifadəsinin təşkili, turizm prioritetlərinin ölkə səviyyəli prioritetlərə uyğunlaşdırılmağı və əlbəttə ki, turizm sahəsi ilə məşğul olmuş müxtəlif sahələrin vəzifələri gerçəkləşdirilir.[10, səh. 101]

Dövlət tənzimləyici vəzifəsini turizm və regional maraqların qovuşmağında həll etməkdədir. Tənzimləmə yönəli istehsal, bölgü və bölgədə istehlak sferasına istiqamətləndirilir. İstehsalın genişlənməyi yolu ilə dövlət gəlirlərinə daxil olmuş vergiləri çoxaltmaq və regionda vətəndaşların gəlirlərini artırmaq məqsədini güdür. İstehsal üsulu ilə bazar diktəsinə müvafiq məşğulluq sahə növləri formalaşmaqdadır. İstehsalın inkişafı infrastruktur məsələlərini həll etməkdədir. Odur ki, bölgələrdə turizmin çiçəklənməsi kənd təsərrüfatının, təbiət sərvətlərinin, ev təsərrüfatının, inşaatın, yol təsərrüfatının inkişafına təsir göstərir və dövlət büdcə ilə və ya kreditlər vermək yoluyla birbaşa həmin sahələrin inkişafına təsir göstərir, onların maliyyə mənbələrinin alətlərlə təmin edilməsini təşkil edir. Sahibkarlara yardım üçün kiçik və orta sahibkarlıq üzrə ölkə büdcəsindən hər il 10 milyon manata kimi vəsait ayrılır. Vergi formaları və dövlət bölgələrdə yaşayan vətəndaşların fərdi gəlirlərinin formalaşmağına yardım edir. Ünvanlı sosial yardım bölgədə yaşamış yoxsulların sayı, bu cür şəxslərin faktiki adambaşına düşən gəlirlərinin nisbəti ilə dəyərləndirilir. Əgər adambaşına olan gəlir səviyyəsi ehtiyac minimumundan azdırsa, həmin səviyyəni ehtiyac minimumuna qaldırmaq məqsədilə ölkə vəsaitlər ayırır. Bölgənin digər başlıca prioritet fəaliyyəti, funksiyası ölkə üçün bu regionda resursların istifadəsinə zəmin yaratmaqdır. Həmin məqsədlə investisiya proqramları və fondu yaradılıbdır. Həmin fondun başlıca məqsədi investisiya proqramları tərtib olunmasıdır. Azərbaycanda ötən üç ildə investisiya fondu yaradılıbdır. Həmin fondun başlıca məqsədi investisiya sahələrinin, eyni zamanda turizmin inkişafını dəstəkləməkdir. Fondun idarə mənbəyi ölkədə mövcud olan gəlirlərin yüksək olmasıdır.

Azərbaycan maliyyə proseslərində başqa bir mühüm məsələ mühasibatlıq sistemiylə əlaqəlidir. Azərbaycan Respublikası başçısı İlham Əliyevin iyirmi doqquz iyun 2004-cü ildə Sərəncamı əsasında Azərbaycanda fəaliyyətdə olan təşkilat ilə şirkətlər bir yanvar 2008-ci ildən başlayaraq Milli və Beynəlmiləl Maliyyə Hesabat Standartlarına keçməlidir. Ancaq bu proses indi də ləngiməkdədir. Respublikamızda hazırda çox az müəssisə ilə təşkilat maliyyə hesabatlarının hazırlanmağında Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarının olunmasıdır. Yaxın zamanlarda bu prosesin gücləndirilməyi üçün hazırda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyindən intensiv fəaliyyət gerçəkləşdirilməkdədir. Ölkəmizin iqtisadiyyatının bir tərkib hissəsi sayılan turizm sənayesinə daxil olmuş müəssisələrin də qısa vaxt ərzində öz mühasibatlığında Beynəlxalq Standartları tətbiq etməyi turizmin gələcəkdəki davamlı inkişafı cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Həmin standartların tətbiq edilməsi və maliyyə hesabatlarının həmin standartlar üzrə aparılmasının bəzi üstün cəhətləri mövcuddur. Əsasən də ölkəmizə son zamanlar yönəldilən investisiyaların artmağı fonunda turizm cəhətdən böyük potensialı olan bölgələrdə yerləşən və çox da yüksək səviyyədə fəaliyyətlə məşğul olmayan turizm obyektlərinə beynəlmiləl maliyyə axının istiqamətlənməsinə zəmin yarana bilər. Düzdür, indi respublikamızda turizm sənayesinə ən çox yerli investisiyalar yatırılmaqdadır və həmin investisiyalar ən çox paytaxtda və ona yaxın yerlərdə həyata keçirilir. Eyni zamanda, yatırılmış investisiyalar ən çox yeni turizm müəssisələrinin, obyektlərinin inşasıyla əlaqəlidir. Artıq fəaliyyətdə olan obyektlərin bərpasına nadir hallarda investisiyalar istiqamətləndirilir. İstənilən vəziyyətdə respublikamızda fəaliyyətdə olan müəssisə ilə təşkilatlarda mühasibatlıq ilə uçot sahəsində kütləvi olaraq Beynəlxalq Standartların tətbiq edilməsi turizm sənayesi üçün də səmərəli olacaqdır.

İstənilən iqtisadi sferanın inkişafı ilə gələcək illər üzrə davamlı inkişafının təmin olunması baxımından o sahəyə istiqamətləndirilən investisiyaların mühüm rolu vardır. Dünyada turizm üzrə inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən aydın olur ki, turizm sənayesinə yatırılmış investisiya özünü çox qısa vaxt ərzində doğruldur

və turizm xidmətlərinə hər il qlobal miqyasda artan tələbat həmin sənayenin davamlı inkişafına təminat yaradır. Turizm sənayesi başqa iqtisadi və sosial sferalarla birbaşa əlaqəli olduğundan bu sahəyə yönəldilmiş investisiyalar yalnız turizmin inkişafı üzrə yox, həmçinin dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün də öz müsbət nəticələrini verməsi mümkündür. Həmçinin başqa sahələrin inkişafı da turizmin çiçəklənmə prosesini gücləndirməkdədir. Respublikamızda son dövrlər yolların əsaslı bərpaı ilə yeni yolların salınmağı respublikamızın turizm sənayesi üçün çox öz müsbət nəticələrini verir. Hansısa bir sahəyə istiqamətləndirilən investisiyaların səmərə verməyi həmin ərazidə münbit investisiya şəraiti ilə əlaqəlidir. Turizmin maliyyə problemlərində investisiyaların idarə olunmasının səmərəliliyi nə qədər idarəediciyə asılıdırsa, bir o qədər dövlət qanunvericiliyində olan qanunların səliqliyindən, mükəməlliyi ilə respublikadakı ümumi idarəetmə mexanizminin doğruluğundan asılıdır. Belə olan zaman öncədən düzgün proqnozlaşdırılaraq gerçəkləşdirilən investisiya layihələri səmərə verəcəkdir və bu da sonda ölkədəki beynəlmiləl standartlara cavab verən turizm müəssisələrinin sayının çoxalmasına gətirib çıxaracaqdır. Həmin proses isə turizmin inkişafının nəticəsi kimi respublikamıza gələn turistlərin sayının çoxalmasına səbəb olacaqdır.

FƏSİL 3. TURİZMİN MALİYYƏ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Turizmdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi

Turizmdə idarəetmə iqtisadi və sosial idarəetmə problemlərinin vəhdətindən ibarətdir. Təşkilati və iqtisadi quruluş ərazi və sahə prinsipləri əsasında qururlur. İdarəetmə vəzifələri mürəkkəb bazar konyukturası şəraitində sistemli, kompleks və dinamik şəkildə təşkil olunur. Turizmdə idarəetmə dedikdə, turizm sahəsində mülkiyyət münasibətlərini, onun əsas formalarını, eləcə də təsərrüfatın təşkil edilməsinin əsas istiqamətlərinin vəhdəti başa düşülür. Turizmdə idarəetmənin ən əsas məqsədi maksimal iqtisadi səmərə, faydanın əldə edilməsinə istiqamətlənir. Turizmin iqtisadi səmərəsi və yaxud da rentabelliliyi sosial və iqtisadi səmərə ilə müəyyən olunur. Turizmin düzgün idarə olunması minimum, ən az xərclər daha çox iş yerlərinin açılmasına, məşğulluğun təmin edilməsinə, eləcə də kommertiya mənfəətinin artırılmasına səbəb olur.

Turizm mentaliteti turizmin idarə olunmasını müəyyənləşdirən ən əsas amillərdən biri hesab olunur. Turizmin düzgün idarə olunması sistemində ilkin olaraq turizm bazarının öyrənilməsi xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda da turizm bazarının digər bazarlardan ən əsas fərqləndirici cəhətlərinin müəyyən olunması turizmin idarə olunmasının əsasında dayanan əsas amillərdən biridir.

Yuxarıda dediklərimizə istinad edərək turizmdə idarəetməyə yekun olaraq belə bir tərif verə bilərik: Turizmdə idarəetmə turizm məhsuluna olan tələblə təklif arasında mövcud olan təşkilati idarəetmə strukturunun müəyyən olunaraq həyata keçirilməsi mexanizmidir.

Turizm idarəetməsinin müasir iqtisadi şəraitdə əsas maliyyə mənbələri sahibkarlar və ya dövlət büdcəsinin maliyyə ehtiyatlarının cəlb olunması hesabına formalaşdırılır. Turizmin idarə olunmasının bir neçə əsas prinsipləri vardır. Həmin prinsiplərə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

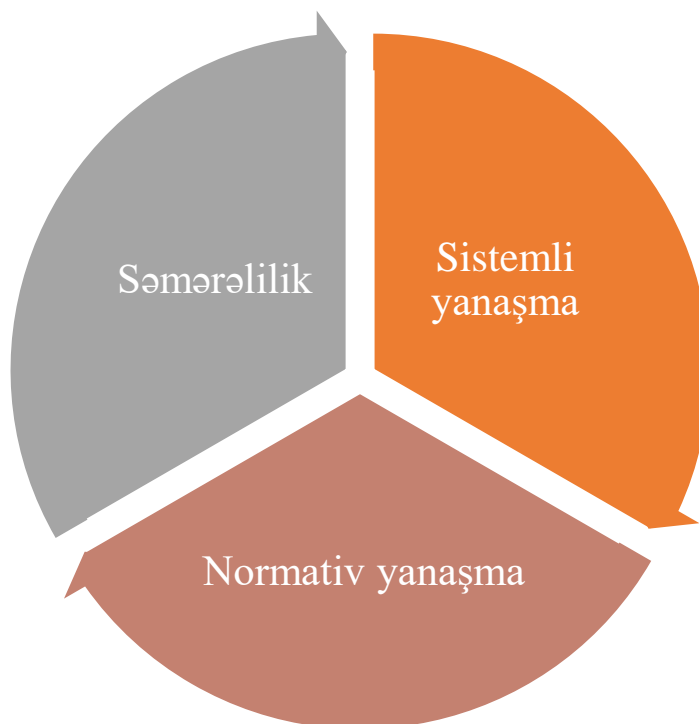
- Sistemli yanaşma prinsipləri;
- Normativ yanaşma prinsipləri;

- Səmərəlilik prinsipləri.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında belə bir sxem verə bilərik.

Sxem 3.1.

Turizmin idarəedilməsinin əsas prinsipləri

Turizmin regional xüsusiyyətli idarəetməsi dedikdə isə ayrı-ayrı regional kompleks şəkildə, vahid vəhdətdə inkişafına və eləcə də bu inkişafın əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi sahəsində idarəetmənin əsas prinsiplərinin həyata keçirilməsi mexanizmi başa düşülür. Turizmdə idarəetmə sosial və iqtisadi inkişafın ən ali məqsədlərinin həyata keçirilməsi mexanizminin inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Turizmin idarəetməsi məqsədyönlü fəaliyyətdir və ən əsas xarakterik cəhəti isə sahə xüsusiyyətləri üzərində qurulması ilə izah olunur. Turizmdə idarəçiliyin uğurla həyata keçirilməsi turizm sahəsinin sosial, iqtisadi rolunun müəyyən edilməsi və eləcə də bu rolun ümumi iqtisadi inkişafda əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan da turizmin idarə edilməsi müxtəlif metodlar vasitəsilə həyata keçirilir. Həmin metodlara aşağıdakıları aid etmək olar:

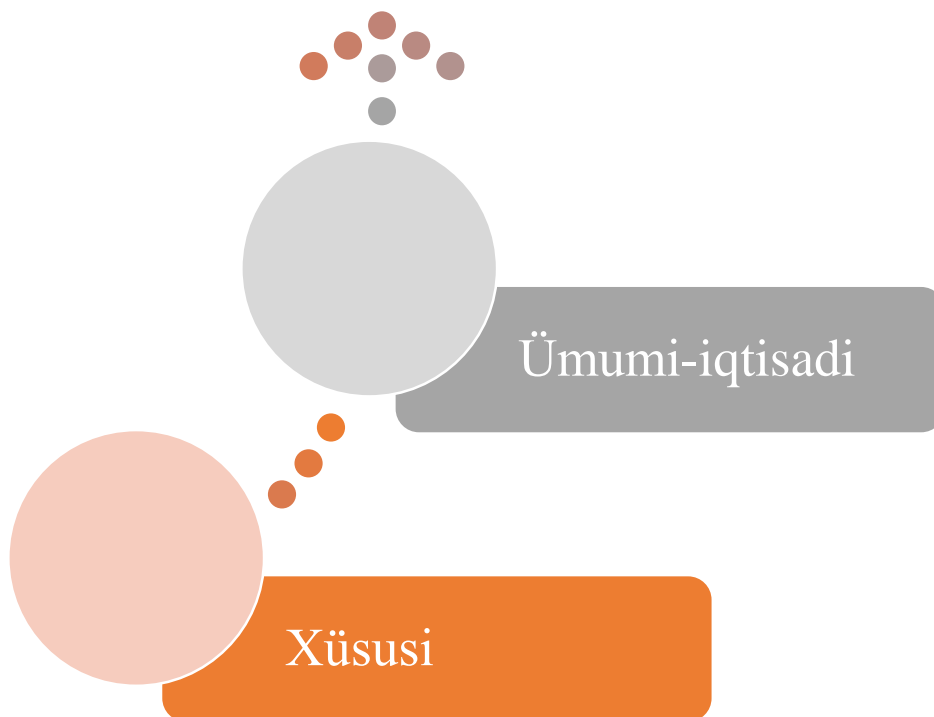
- Ümumi iqtisadi;

➤ Xüsusi.

Yuxarıda dediyimi metodları aşağıdakı sxemlə təsvir edək:

Sxem 3.2.

Turizmin idarə edilməsinin metodları

Sxem 3.2-də qeyd olunan metodlar turizmin idarə etmə modellərini formalaşdırır. Hər bir ölkənin iqtisadiyyatında turizmin sahə kimi formalaşmasında iqtisadiyyatın strukturu həlledici rol oynayır. Həmçinin də yuxarıdakı sxemdə qeyd olunan metodların turizmin idarə edilməsinin əsasında dayanır. Turizmin idarə edilməsində metodoloji olaraq sistemli yanaşma metodundan istifadə olunması məqsədmüvafiq hesab olunur. Belə ki, sistemli yanaşma metodu vasitəsilə turizmin idarə edilməsinə makro yanaşma mümkün olur və turizmin bütün sahələri sistemli şəkildə idarə edilmiş olur.

Turizmin idarə edilməsində ortaya çıxan əsas məsələlərdən biri də turizmin inkişafının metodoloji əsaslarının müəyyən edilməsidir. Turizmin inkişafının metodoloji əsasları müxtəlif modellər vasitəsilə həyata keçirilir. Həmin modellər aşağıdakı tərkibdədir:

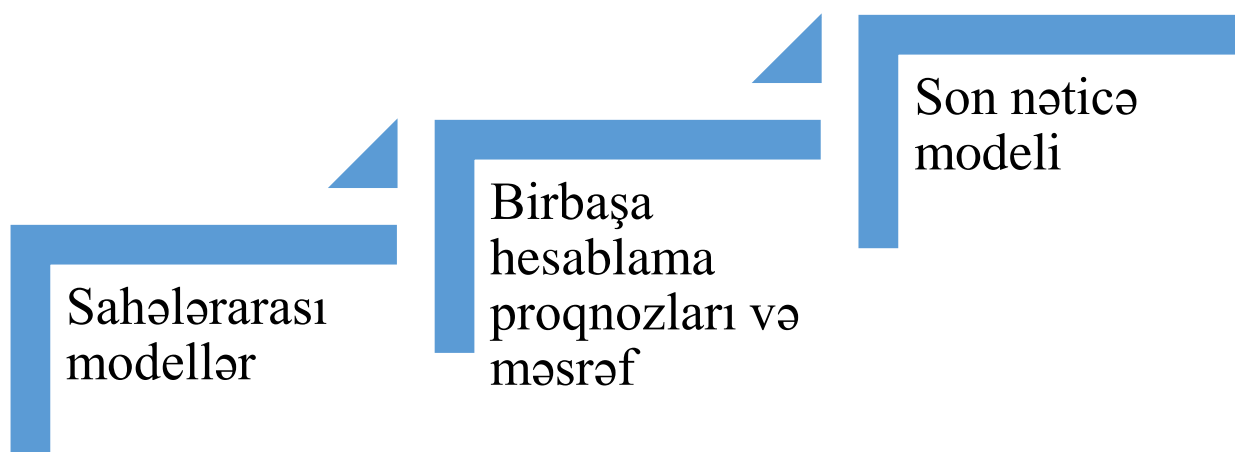
➤ Sahələrarası modellər;

- Birbaşa hesablama proqnozları və məsrəf;
- Son nəticə modeli.

Bu qeyd olunan turizmin inkişafının metodoloji metodlarını aşağıdakı sxem vasitəsilə də vermək olar.

Sxem 3.3.

Turizmin inkişafının metodoloji modelləri.

Turizmin idarəedilməsində əsas məsələlərdən biri də turizmin düzgün planlaşmasının təmin edilməsidir. Turizmin planlaşması dedikdə, perspektiv dövr və yaxud da period üçün turizm fəaliyyətinin təşkili başa düşülür. Turizmin inkişafında və eləcə də idarə edilməsində mühim əhəmiyyət kəsb edən planlar üç əsas istiqamətə bölünür. Həmin planlar aşağıdakı tərkibdədir:[9. Səh.140]

- Sahə;
- Ərazi;
- Funksional.

Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir müəssisə özünün cari və gələcək dövrdə sabit və dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə biznes-planlar təşkil edir. Biznes-planın yaranmasının əsasında planlaşma və proqnozlaşdırma dayanır. Proqnozlaşdırma vasitəsilə turizm müəssisəsinin cari və perspektiv dövrdə gəlir və xərclərinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilir və bunun nəticəsində isə

müəssisənin iqtisadi-səmərə vermə qabiliyyəti və yaxud da rentabelliliyi müəyyən edilmiş olur.

Turizmin idarə edilməsi struktur islahatların elə tərkib hissəsidir ki, özündə kompleks, sistemli və məqsədyönlü fəaliyyəti ehtiva edir. Turizm idarəetmə obyektini olmaqla turizmin əsas məqsədinin müəyyən olunmasına, eləcə də turizm müəssisəsinin təşkilati-struktur quruluşunun müəyyən edilməsinə və kadr potensialının formalaşmasına xidmət edir. Turizmin inkişafının əsasında turistlərin motivasiyalaşması dayanır. Bu baxımdan da turizmin idarə edilməsi prosesində hər bir turistin müəssisə və özünün səyahəti barəsində rəyi öyrənilir, səyahət tələbatının hansı dərəcədə ödənilməsi öyrənilir, eyni zamanda da turizm müəssisəsinin həyata keçirmiş olduğu xidmət səviyyəsinin keyfiyyəti əhatəli təhlil olunur və bu qeyd etdiklərimiz turizmin idarə edilməsində əsas motiv rolunu oynamış olur.

Turizmin idarə edilməsi eyni zamanda da turizm potensialının müəyyən edilməsi və mövcud potensialdan səmərəli və öz təyinatına uyğun istifadə edilməsində mühim rol oynayır. Bu baxımdan da turizmin idarə edilməsi sistemində turizmin potensialının müəyyən edilməsi mühim əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Turizm potensialı dedikdə, hər bir nəfər turistə və yaxud da insana düşən turizm şəraitinin rəqəmlə ifadə olunmuş kəmiyyəti başa düşülür.

Məlum olduğu kimi, turistlər bir ölkə həddində qərarlaşırlar. Bu baxımdan da turist potensialının və yaxud da potensial turist axını ifadələrinin müəyyən edilməsi müstəsna rol oynayır. Potensial turist axını dedikdə isə, daim axtarılda olan və bu məqsədlə iş yerini daim dəyişən turistlərin axını prosesi başa düşülür.

Turizmin idarə olunmasında əsas anlayışlardan biri də vəzifələrin düzgün bölgüsü ilə əlaqədardır. Turizmin hər bir sahəsi üzrə düzgün vəzifələrin və məqsədlərin seçilməsi turizmin idarə olunmasında xüsusilə əhəmiyyətlidir. Belə ki, otelçilik, turizm sənayesi, turizm infrastrukturunu, turizmin mədəni xidmət sferası eləcə də turizm planlaşdırması xüsusi əhəmiyyət kəsb edən və vəzifə bölgüsünün düzgünlüyünü tələb edən əsas anlayışlardan biridir. Qeyd etdiyimiz hər bir

mərhələnin özünün xarakterik xüsusiyyətləri olmaqla yanaşı, eyni zamanda da bu sahələrin hər biri xarakterik idarəetmə üsul və vasitələri ilə xarakterizə olunur.

Turizmin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi son dövrlərdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsas məsələlərdən biridir. Turizmin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi dedikdə, müasir iqtisadi şəraitdə ölkə iqtisadiyyatında baş verən ən son struktur dəyişikliklərinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ölkənin gələcək dövrdə perspektiv istiqamətdə inkişafını təmin edə biləcək layihələrin işlənilib hazırlanmasını və eləcə də onların düzgün idarə olunması başa düşülür.

Turizm sahə iqtisadiyyatının əsas həlqələrindən biri olduğundan, bu sahənin inkişafı ərazi xüsusiyyətlərini və ərazi idarəetmənin əsas başlıca istiqamətlərini də özündə ehtiva edir. Turizmin idarə olunmasında digər bir prinsip isə dünyəviliyin qorunub saxlanılmasının təmin edilməsidir. Turizmin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsinə iki əsas istiqamətdə yanaşmaq lazımdır. Həmin istiqamətlər aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli şəkildə verilmişdir.

Sxem 3.4.

Turizmin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Mənbə: Ə.Q.Əlirzayev. "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi" 2010 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunan turizmin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən əsas yanaşmaların izahını verək.

Turizmin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə makro yanaşma özündə investisiya mühitini, qida təhlükəsizliyini, sahibkarlıq mühitini, bütövlükdə təhlükəsizlik konsepsiyasını, turizmin ayrı-ayrı regionlar üzrə yerləşməsi xüsusiyyətlərini, eləcə də bu sahənin inkişafını təmin edə biləcək qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını, həmçinin də təbii coğrafi şəraitin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi, onun əsas üstünlüklərinin araşdırılması və təbii coğrafi şəraitdən və mövcud təbii coğrafi resurslardan səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Turizmin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinə makro yanaşma müəyyən edir ki, yuxarıda qeyd olunan anlayışlar makroiqtisadi problemlər hesab olunur və bu problemlərin həlli məsələyə makro səviyyədə yanaşmanın olmasını tələb edir.[9, səh.109]

Turizmin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə mikro yanaşma isə özü-özlüyündə turizmin əsas problemlərinin üzə çıxarılması, başqa sözlə desək problemlərin planlaşdırılmasının təmin olunması və bu problemlərin aradan qaldırılması sahəsində proqnozlaşdırılmanın həyata keçirilməsini tələb edir. Turizmin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə mikro yanaşmada daha çox marka planlaşdırmasına üstünlük verilir. Burada əsas biznes-planların tutulması və onların tərtib edilməsi dəqiqliyinin müəyyən olunmasıdır. Burada isə ən əsas məsələ sosial prioritetlərlə kommersiya maraqlarının müəyyən olunmasıdır. Belə ki, sosial prioritetlər və kommersiya maraqları üst-üstə düşərsə, yalnız bu halda turizmin səmərəli idarə olunması üçün əlverişli şərait yaranmış olar.[9, səh.110]

Turizmin idarə olunmasında əsas yeri turizmin təşkilati-quruluşunun müəyyən edilməsi dayanır. Təşkilati quruluş dedikdə, turizmin hər bir sahəsi üzrə əsas istiqamətlərin müəyyən edilməsi, onun fəaliyyətinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi, eləcə də vəsaitlərin, resursların tapılması, cəlb edilməsi və onlardan istifadə ilə bağlı qərarların verilməsini əks etdirən struktur quruluş başa düşülür. Bütün bunlara müvafiq olaraq turizmin təşkilati quruluşuidarəetmə orqanlarını və həmçinin də təsərrüfat formalarını yaratmış olur.

Turizm konkret sahə olduğundan turizmin idarə edilməsi də xüsusi mülkiyyətə daha çox əsaslanmış olur. Xüsusi mülkiyyət isə əsasən, inzibati idarəetməni qəbul etmir, o, daha çox kommersiya maraqları üzərində qurulan və azad rəqabətə əsaslanan sahibkarlıq fəaliyyəti üzərində qurulmuşdur.

Turizmin təşkilati quruluşunun əsas üstün cəhəti onunla izah olunur ki, turizmin təşkilati quruluşu daha çox elmi əsaslara istinad edir. Turizmin təşkilati quruluşu turistlərin tələbatlarının düzgün müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır, nə istehsal olunmalıdır və nə qədər istehsal olunmalıdır suallarına əhatəli cavablar tapmış olur. Bütün bunların əsasında isə turizm məhsulunun ərazi və sahə strukturu formalaşmış olur.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında deyə bilərik ki, hər bir sahənin inkişafında müstəsna rol oynayan idarəetmə sisteminin mövcudluğu və bu sahənin təkmilləşdirilməsi, turizm fəaliyyəti və bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan bütün təsərrüfat subyektləri üçün xüsusilə də əhəmiyyətlidir. Əhatəli təhlildən məlum oldu ki, turizmin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində makro və mikro yanaşma sistemləri mövcuddur ki, bu da son nəticədə turizm müəssisəsinin uğurlu, uzunmüddətli və dayanıqlı fəaliyyətinin əsasında dayanır. Bu sualın əhatəli tədqiqi nəticəsində gəldiyimiz başqa bir qənaət isə ondan ibarətdir ki, turizmin idarə edilməsinin əsas başlanğıcında turizmin təşkilati quruluşunun müəyyən edilməsi, habelə bu sahənin inkişafının təmin edilməsinə istiqamətlənən proqramların işlənilib hazırlanması və eləcə də icra olunması dayanır.

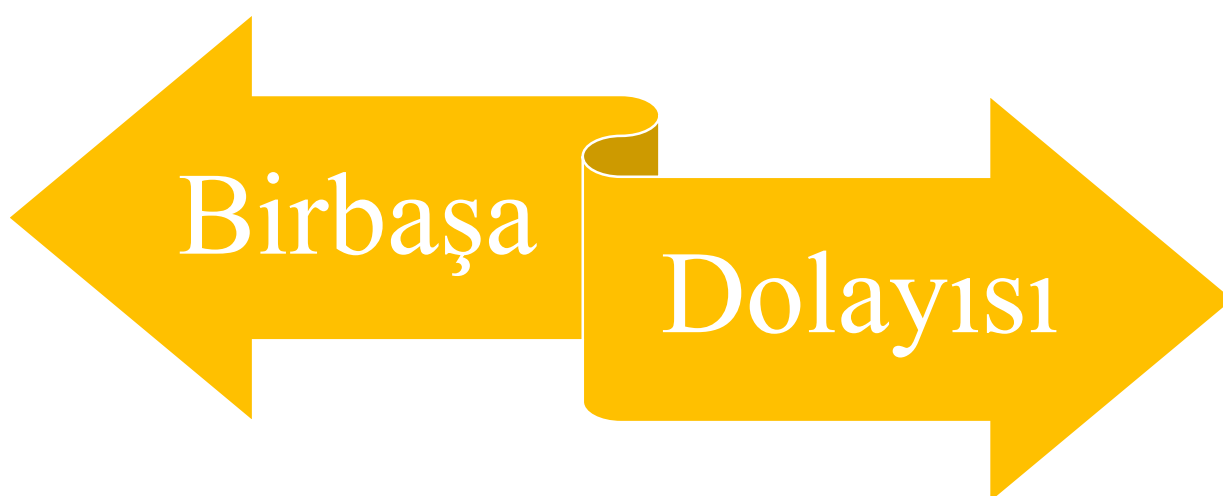
3.2. Turizmdə sahibkarlığa dövlət dəstəyi

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizmin idarə olunması müxtəlif mülkiyyət formalarına, növlərinə və eləcə də müxtəlif mülkiyyət münasibətlərinə əsaslanır. İdarəetmə baxımından turizm qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq naminə öz vəzifələrinin icrasını təmin etməyə səy edir. Turizmin idarə olunması v. Eləcə də onun əsas təşkilati quruluşunun müəyyən olunmasında dövlətin ən əsas məqsədi bu sözgedən mexanizmlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi

üzrə mövcud üsul və vasitələrin müəyyən edilməsidir. Turizmin idarə edilməsinə dövlət nəzarəti hər bir ölkənin xüsusi diqqət mərkəzindədir. Belə ki, turizmin idarə olunmasında dövlətin müstəsna xidmətləri və eləcə də rolu vardır. Çünki turizm nə qədər bazar münasibətləri şəraitində də olsa, öz fəaliyyətində təbii resursları əsas götürürsə, bu sahəyə dövlətin nəzarətinin olması kifayət qədər anlaşılan və qəbul ediləndir. Onda sual ortaya çıxır mki, dövlət turizmin inkişafına necə təsir edir. Dövlətin təsir mexanizminin əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinə etmiş olduğu təsir dayanır. Belə ki, dövlət turizmin inkişafı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinə iki istiqamətdə təsir mexanizmini formalaşdırır. Həmin istiqamələr aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Sxem 3.5.

Dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətində turizmə təsir istiqamətləri

Dövlətin turizmin inkişafında iştirakının əsas vəzifəsi turizmin iqtisadi rolunun və səmərəsinin genişləndirilməsinin təmin olunması və kommersion gəlirləri və eləcə də mənfəətin əldə olunmasının reallaşdırılmasıdır. Turizm fəaliyyətində dövlətin idarəetmə funksiyası ayrı-ayrı regionlarda turizmin inkişafına dəstək vermək və turizmin inkişafı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin

daha sürətli inkişafına şərait yaratmaqdan ibarətdir. turizmin inkişafı sahəsində dövlətin maliyyə siyasətinin əsasında isə cari və perspektiv dövrlərdə xərc istiqamətlərinin müəyyən olunması, gəlirlərin və xərclərin düzgün optimallaşdırılmasının müəyyən edilməsi dayanır. Bütün bunlar isə turizm fəaliyyətində sahibkarlığın inkişafına şərait yaradan vergi və büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Dövlətin turizmin inkişafına təsiri özünü bilavasitə qanunvericilik aktlarının yaranması və formalaşmasında göstərir. Belə ki, Azərbaycanda uzun müddət turizmin inkişafına şərait yaradan qanunvericilik sistemi mövcud olmamışdır. İlk dəfə isə 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən turizmin inkişafını nəzərdə tutan “çərçivə qanunu” təşdiq edilmişdir. Bu qanun vasitəsilə turizmin inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş, habelə turizmin inkişafında dövlətin əsas məqsəd və vəzifələri əsas prioritet kimi müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda da bu qanun turizmin normativ metodiki təminatının, eləcə də turizmi idarə edən orqanların təşkilati-hüquqi strukturunun müəyyən olunmasında müstəsna rol oynayır.

Haqqında danışdığımız bu qanun son günlərdə öz əhəmiyyətini kifayət qədər artırmışdır. Belə ki, turizmə olan marağın günü-gündən artması, Azərbaycan xarici turistlərin axınının sürətlənməsi turizm haqqında sözügedən qanunvericilik aktlarına əlavə dəyişikliklərin edilməsini, həmçinin də yeni maddələrin və yaxud da yeni müddəaların artırılmasını zərurətə çevirmişdir.

Azərbaycanda turizmin inkişafına dəstək, onun sosial-iqtisadi aspektlərinin müəyyən olunması və eləcə də bu sahədə sahibkarlığın inkişafına şəraitin yaradılması vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin əsas vəzifələri sırasındadır. Bu sahələrə ayrılmış olan investisiya vəsaitləri, eləcə də dövlət qrantları və digər maliyyə xarakterli vəsaitlərin təhlili, bölüşdürülməsi və öz təyinatına uyğun olaraq istifadə edilməsi mexanizmlərinə nəzarəti məhz Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin müvafiq maliyyə idarələri və yaxud da struktur bölmələri tərəfindən həyata keçirilir.

Turizmin idarə olunmasında digər bir əsas məsələ normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasıdır. Belə ki, turizmin ayrı-ayrı sahələri üzrə dövlət vəsaitlərinin, investisiya axınlarının cəlb edilməsi və yaxud da tapılması, eləcə də həmin vəsaitlərdən düzgün, səmərəli və öz təyinatına uyğun olaraq təmin edilməsi həmin normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə tənzimlənir.

Turizmdə özəl mülkiyyət aparıcı həlqədir. Sahibkarlıq fəaliyyəti əsas rol oynayır. Turizmdə xüsusi kapital investisiya mənbəyi rolunu oynayır. Turizmdə əsas aşağıdakı mülkiyyət formaları mövcuddur. Dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyəti. Mülkiyyət formaları turizmin təşkilinə, onun gəlirlərinin bölgüsünü və yenidən bölgüsünü təmin edir. Əsas mülkiyyət forması xüsusi mülkiyyətdir. Sahibkarlıq formaları turizm mülkiyyətinə görə formalaşır. Dövlət özəl sektoru stimullaşdırır. Maliyyə, kredit və vergi mexanizmi ilə onların inkişafına şərait yaradır.

Dövlət turizmin inkişafında sahibkarlığı təmin edir. Dövlət maliyyə resurslarını investisiya yaxud kredit yolu ilə müəssisələrə verir. Dövlət hüquqi mexanizmlər yaradır. Daha çox şərait yaradır. İnfrastruktur obyektlərinə lisenziya verir. İxracata stimül yaradır. Viza və gömrük rejimini planlaşdırır. Strategiya hazırlayır.

Yerli resursların istifadəsi turizm rəqabəti və Azərbaycan respublikasında kəndin sosial iqtisadi inkişaf problemləri turizmin əsas problemləridir. Turizmin regionlarda inkişafı həmin regionların kompleks və əhalisinin sosial inkişafı üçün zəruridir. Turizmin regionlarda yerləşməsi kapital qoyuluşu, investisiya və sahibkarlıq problemləri ilə bağlıdır. Regionda inkişafın əsas amilidir.

Turizmin inkişafı ölkə iqtisadiyyatı region və əhali potensialı ilə müəyyənləşir. Resurslar xarici və daxili maliyyə və maddi resurslara bölünür. Daxili resursların əsas istiqaməti əsaslı kapital, investisiya mənbəyi və prioritet sahələr üzrə təsnifatlaşdırılır. Resurs yanaşma islahatları və struktur dəyişmələri ilə bağlıdır. Resurslar elmi, texniki və innovasiya xarakterli tədbirlər ilə bağlıdır.

Turizmin inkişafı bəzi ölkələrdə strateji hədəflər vəzifəsini oynayır və həmin rol turizmin ÜDM-da məxsusi çəkisi ilə ölçülməkdədir. Odu ki, turizm gəlirlərisin

ÜDM-da nisbəti, turizmdə olmuş resursların istehlak resurslarına nisbəti dövlətin resurs potensialının formalaşmağında turizmin yerinin qiymətləndirir.

Müxtəlif ölkələrdə 30%-40% qədər qalxa bilir. Onun vəzifəsi sosial indikatorlar vəzifəsini oynayır. Odur ki, əhalilərinsahə üzrə məşğulluğu bölgələrdə əhalinin məskunlaşmağında turizmin payı, xüsusi çəkisi dəyərləndirilir. Perspektiv çiçəklənmə yönlərində iqtisadiyatın sahə quruluşunu təkmilləşdirmək məqsədilə və resursların iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması üçün müəyyən sahələrə investisiya qoyuluşu yüksək dəyərləndirilir. İntestisiya mənbəsi kimi müasir mühitdə ölkə büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər ilə əhalinin xərcləri rol oynayır. Turizm formaları), növləri motivləri iqtisadiyyatın inkişafının xarakteri aşkarlayır.

Dövlət tənzimləyici vəzifəsini turizm və regional maraqların qovuşmağında həll etməkdədir. Tənzimləmə yönleri istehsal, bölgü və bölgədə istehlak sferasına istiqamətləndirilir. İstehsalın genişlənməyi yolu ilə dövlət gəlirlərinə daxil olmuş vergiləri çoxaltmaq və regionda vətəndaşların gəlirlərini artırmaq məqsədini güdür. İstehsal üsulu ilə bazar diktəsinə müvafiq məşğulluq sahə növləri formalaşmaqdadır. İstehsalın inkişafı infrastruktur məsələlərini həll etməkdədir. Odur ki, bölgələrdə turizmin çiçəklənməsi kənd təsərrüfatının, təbiət sərvətlərinin, ev təsərrüfatının, inşaatın, yol təsərrüfatının inkişafına təsir göstərir və dövlət büdcə ilə və ya kreditlər vermək yoluyla birbaşa həmin sahələrin inkişafına təsir göstərir , onların maliyyə mənbələrinin alətlərlə təmin edilməsini təşkil edir. Sahibkarlara yardım üçün kiçik və orta sahibkarlıq üzrə ölkə büdcəsindən hər il 10 milyon manata kimi vəsait ayrılır. Vergi formaları və dövlət bölgələrdə yaşayan vətəndaşların fərdi gəlirlərinin formalaşmağına yardım edir. Ünvanlı sosial yardım bölgədə yaşamış yoxsulların sayı, bu cür şəxslərin faktiki adambaşına düşən gəlirlərinin nisbəti ilə dəyərləndirilir. Əgər adambaşına olan gəlir səviyyəsi ehtiyac minimumundan azdırsa, həmin səviyyəni ehtiyac minimumuna qaldırmaq məqsədilə ölkə vəsaitlər ayırır. Bölgənin digər başlıca prioritet fəaliyyəti, funksiyası ölkə üçün bu regionda resursların istifadəsinə zəmin yaratmaqdır. Həmin məqsədlə investisiya proqramları və fondu yaradılıbdır. Həmin fondun başlıca məqsədi investisiya proqramları tərtib olunmasıdır. Azərbaycanda ötən üç

ildə investisiya fondu yaradılıbdır. Həmin fondun başlıca məqsədi investisiya sahələrinin, eyni zamanda turizmin inkişafını dəstəkləməkdir. Fondun idarə mənbəyi ölkədə mövcud olan gəlirlərin yüksək olmasıdır.

Azərbaycan maliyyə proseslərində başqa bir mühüm məsələ mühasibatlıq sistemi ilə əlaqəlidir. Azərbaycan Respublikası başçısı İlham Əliyevin iyirmi doqquz iyun 2004-cü ildə Sərəncamı əsasında Azərbaycanda fəaliyyətdə olan təşkilat ilə şirkətlər bir yanvar 2008-ci ildən başlayaraq Milli və Beynəlmiləl Maliyyə Hesabat Standartlarına keçməlidir. Ancaq bu proses indi də ləngiməkdədir. Respublikamızda indi çox az müəssisə ilə təşkilat maliyyə hesabatlarının hazırlanmağında Beynəlmiləl Maliyyə Hesabatlarının Standartlarını tətbiq etməkdədir. Yaxın zamanlarda bu prosesin gücləndirilməsi üçün hazırda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə intensiv fəaliyyət həyata keçirilir. Ölkəmizin iqtisadiyyatının bir tərkib hissəsi kimi turizm sənayesinə daxil olmuş müəssisələrin də qısa vaxt ərzində mühasibatçılıq sistemində Beynəlmiləl Standartları tətbiq etməyi turizmin gələcək davamlı inkişafı cəhətdən önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Həmin standartların tətbiq edilməsi və maliyyə hesabatlarının həmin standartlar üzrə aparılmasının bəzi üstün cəhətləri vardır. Əsasən də respublikamıza son illər istiqamətləndirilən investisiyaların artmağı fonunda turizm cəhətdən böyük potensialı olan bölgələrdə yerləşmiş və o qədər də mühüm səviyyədə fəaliyyət göstərməyən turizm müəssisələrinə beynəlmiləl maliyyə axının istiqamətlənməsinə zəmin yarana bilər. Düzdür, indi respublikamızda turizm sənayesinə ən çox yerli investisiyalar yatırılır və həmin investisiyalar ən çox paytaxtımızda və ona yaxın yerlərdə həyata keçirilir. Eyni zamanda, yatırılmış investisiyalar ən çox yeni turizm müəssisələrinin tikilməyi ilə əlaqəlidir. Artıq fəaliyyətdə olan obyektlərin bərpasına çox az hallarda investisiyalar istiqamətləndirilir. İstənilən vəziyyətdə ölkəmizdə fəaliyyətdə olan müəssisə ilə təşkilatlarda mühasibatlıq ilə uçuş sahəsində kütləvi olaraq Beynəlmiləl Standartların tətbiq edilməsi turizm sənayesi üçün də çox əhəmiyyətli olacaqdır.

Hər hansı iqtisadi sferanın inkişafı ilə gələcək illər üzrə davamlı inkişafının təmin olunması cəhətdən o sahəyə istiqamətləndirilən investisiyaların yüksək rolu

vardır. Dünyada turizm üzrə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən aydın olur ki, turizm sənayesinə yatırılmış investisiya özünü çox qısa vaxt ərzində doğrultmaqdadır və turizm xidmətlərinə hər il qlobal aləmdə artmış tələbat həmin sənayenin davamlı inkişafına təminat verməkdədir. Turizm sənayesi başqa iqtisadi ilə sosial sahələrlə birbaşa əlaqəli olduğundan həmin sahəyə istiqamətləndirilmiş investisiyalar yalnız turizmin inkişafı üçün yox, həmçinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə də öz müsbət tendensiyalarını verə bilər. Həmçinin başqa sahələrin çiçəklənməyi də turizmin inkişaf prosesini gücləndirməkdədir. Respublikamızda son illər yolların əsaslı bərpaı ilə yeni yolların salınmağı respublikamızın turizm sənayesi üzrə artıq öz müsbət nəticələrini verir. Hansısa bir sahəyə yönəldilmiş investisiyaların səmərə verməyi bu ərazidə münbit investisiya şəraiti ilə əlaqəlidir. Turizmin maliyyə məsələlərində investisiyaların idarə olunmasının səmərəliliyi hər nə qədər idarəedicilərdən asılıdırsa, bir o qədər dövlət qanunvericiliyində təsdiq edilən qanunların səlisliyindən, mükəməlliyi ilə ölkədəki ümumi idarəetmə sisteminin dəqiqliyindən asılıdır. Bu vəziyyətdə öncədən düzgün proqnozlaşdırılaraq gerçəkləşdirilən investisiya layihələri öz səmərəsini verəcəkdir və o da yekunda dövlətdəki beynəlmiləl standartlara cavab verən turizm müəssisələrinin sayının çoxalmasına gətirib çıxaracaqdır. Həmin proses isə turizmin inkişafının nəticəsi kimi ölkəmizə gələn əcnəbilərin sayının çoxalmasına səbəb olacaqdır.

Beləliklə, turizmin inkişafı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi, turizmin inkişafına stimula verməklə yanaşı, eyni zamanda da iqtisadiyyatın canlanmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin daha geniş vüsət almasına da şərait yaratmış olur. Bu baxımdan da belə bir qənaətə gələ bilərik ki, turizmin inkişafı səviyyəsində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi iqtisadi artıma təsir etməklə, bu sahədə məhsuldarlığın səviyyəsainin yüksəldilməsinə də mühim təsir göstərmiş olur. Bu baxımdan da qarşıda duran əsas vəzifələr olaraq regionlarda turizmin inkişafına şərait yaratmaq, sahibkarlıq fəaliyyətinə olan marağın artırılmasını təmin etməkdir. Hətta bununla əlaqədar ölkə rəhbərliyi tərəfindən bir neçə dövlət proqramının işlənilib hazırlanması da

mühim əhəmiyyət kəsb edən əsas məsələlərdən biridir. Belə ki, 2003-cü ildə “Azərbaycan R. da sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməyi tədbirləri barədə ”, 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikası bölgərin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” barədə Prezident sərəncamları ölkə iqtisadiyyatının, eyni zamanda turizm sektorunun çiçəklənməsi yolunda əsaslı addımlar oldu. İndi Azərbaycan turizmi artan xətt üzrə inkişafdadır. 2008-ci ildə ölkəmizə gələn əcnəbilərin sayı bir milyon üçyüzmin adamı ötüb keçmişdi. 2009-cu ilin aprelinə Bakıda H.Əliyev adına Konsert və İdman Sarayında sayca 8-ci dəfə Beynəlmiləl Turizm Sərgisi keçirilmişdi. Sərgidə 20 dövlətdən 78 turizm şirkəti iştirak edibdir.

“2009-2018-ci illərdə Azərbaycan R. 0 da kurortların inkişafına aid Dövlət Proqramı” ölkəmizdə yaxın gələcəkdə kurort - turizm sahələrinin planlı şəkildə inkişaf etdirilməyinə və faydalı istifadəsinə şərait yaradır.

Digər bir dövlət proqramı isə Strateji Yol Xəritəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, Azərbaycan R. 0 sı Prezidentinin altı dekabr 2016-cı il tarixli sərəncamıyla təsdiq olunmuş Strateji Yol Xəritəsi ölkə hüdudları daxilində turizmin mövcud vəziyyətinin təhlil olunması, bu sahədə həyata keçirilməli olan zəruri tədbirlər planının işlənilib hazırlanması, turizmin inkişafına şərait yarada biləcək sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin verilməsi, eləcə də ayrı-ayrı regionlarda turizm potensialının düzgün qiymətləndirilməsi və bu regionlarda turizm fəaliyyəti üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinə şərait yaradacaq infrastrukturanın mövcud vəziyyəti əhatəli təhlil olunmuşdur. Bu baxımdan da haqqında danışdığımız Strateji yol Xəritəsi kifayət qədər aktual məsələdir və bu Xəritədə verilmiş, təhlil edilmiş məsələlərə kompleks yanaşılması Azərbaycan iqtisadiyyatında turizm sahəsi üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı, dayanıqlı və uzunmüddətli dövrdə fəaliyyətdə olmasının təmin edəcəkdir.

3.3. Turizmin inkişafının perspektivləri və sosial inkişafı

Müasir iqtisadi sistem bazarda rəqabət qabiliyyətinin formalaşmağını tələb edir. Bu baxımdan da turizm bazarı istisnalıq təşkil etmir. Azərbaycanda son

dövlərdə turizm sahəsində həyata keçirilmiş islahatlar artıq Azərbaycanın da turizm bazarında özünə hakim yer tutmasını tələb edir. Lakin mövcud vəziyyət bir o qədər də ürəkaçan deyildir. Belə ki, son dövrlərdə uğurlu islahatlar həyata keçirilsə də. Tələb olunan müştəri kütləsinin yığılmağı sahəsində dövlətimiz müəyyən çətinliklər yaşamaqdadır. Söz yox ki, ötən illərlə müqayisədə Azərbaycana gələn turistlərin sayında nəzərəcarpacaq yüksəlişlərin olduğunu şahidiyik. Lakin qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq naminə ölkəyə xarici turistlərin axınını tənzimləmək. onların mütəmadiyyətinin təmin olunması əsas müzakirə mövzusunda çevrilməli olan proseslərdəndir.

Əvvəlki paragraflarda turizm növləri haqqında əhatəli təhlillər verilmişdir. Bu paragrafda isə təkrarçılıqdan qaçmaq naminə turizmin növlərindən danışırıq. Sadəcə olaraq Azərbaycanda turizmin inkişafına təkan verə biləcək turizm növlərinin əsas istiqamətləri və eləcə də turizmin inkişafının əsas perspektivləri ətrafında əhatəli təhlillər veriləcəkdir.

Məlum olduğu kimi son dövrlərdə dünya turizm bazarında kifayət qədər canlanma mövcuddur və bu canlanmanın əsasında isə bəzi turizm növlərinin aktiv rola malik olması və turizm bazarında açıq dominantlıq etməsi ilə əlaqələndirmək olar. Belə ki, son dövrlərdə xüsusilə fərqlənən turizm növləri içərisində ekoturizmi xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, bu turizm növü öz xarakterik xüsusiyyətləri və turist sayı baxımından artıq digər turizm növlərini geridə qoymağdadır. Həmçinin də bu turizm növünün fəaliyyətində ekoloji olaraq dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması prosesi həyata keçirilir ki, bu da son nəticədə ölkənin iqtisadi və sosial maraqlarının uzlaşması ilə nəticələnir.

Azərbaycanda turizmin inkişafı sahəsində həyata keçirilən əsas tədbirlər və ya dövlət proqramları içərisində mühim əhəmiyyət kəsb edən əsas dövlət proqramı qeyd etdiyimiz kimi Strateji Yol Xəritəsidir. Strateji Yol Xəritəsində Azərbaycanda 2020-ci ilədək dövrü əhatə edən müddətdə Azərbaycanda həyata keçirilməsi zəruri olan və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən tədbirlər verilmişdir. Aşağıdakı cədvəldə həmin tədbirlər planının təsvirini vermək istərdik.

Cədvəl 3.1.

Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində ediləcək tədbirlər üzrə gözlənilən nəticələr

№	Prioritetin adı	ÜDM-ə təsiri (milyon manatla, 2020)	Məşğulluq (tam ştatlı işçilər, 2020)	İnvestisiya məbləği (milyon manatla)
1.1.	Milli Turizm Təbliğət Bürosunun yaradılması və ilk olaraq Bakı şəhərində fəaliyyətinin təmin olunması	10	—	—
1.2.	Bakı şəhərindəki cəlbedici turizm məkanlarına dair məlumatların və turist xidmət paketlərinin yenilənməsi	50	8500	15
1.3.	Bakı şəhəri üzrə təbliğət-təşviqat tədbirlərinin keçirilməsi	230	16000	100
1.4.	Bakı şəhərinin turizm infrastrukturunun, o cümlədən uyğun qiymətə mehmanxana və cəlbedici turizm məkanlarının inkişaf etdirilməsi	70	6200	100
2.4.	Viza rəsmiləşdirilməsi proseslərinin və sərhəd-keçid prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi	30	—	—
2.5.	Əsas tələb bazarları ilə hava əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi	30	—	—
3.1.	Sağlamlıq turizmi üçün tələbatın yenidən formalaşdırılması	5	150	15
3.2.	Qış turizminin inkişafının dəstəklənməsi	20	300	15
3.3.	Mədəni turizm marşrutlarının yaradılması	20	3700	95
4.1.	Turizm sahəsində təhsil proqramlarına investisiya qoyuluşu	—	150	10

Mənbə: Strateji Yol Xəritəsi

Qeyd 1. Yuxarıdakı cədvəldə təkcə 2020-cü ildə real ÜDM-da 10 milyon manatdan artıq artıma və yaxud 100-dən artıq iş yerinin açılmağına zəmin yaradan prioritetlər göstəriləndir. Başqa prioritetlər nəzərdə tutulmuş nəticələrin əldə edilməsində dəstəkləyici rola sahibdir.

Qeyd 2. Həmin rəqəmlər prioritetlərin təsirləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq üçün veriləndir. Tədbirlərin icrası zamanı bütün prioritetlər üzrə hərtərəfli təhlillərin həyata keçirilməsi və rəqəmlərin dəqiqləşdirilməsi vacibdir.

Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun mövcud vəziyyətinin GZİT tərəfindən həyata keçirilmiş təhlilinə nəzər yetirək. Bunun üçün Cədvəl 3.2 ilə tanış olaq.

Cədvəl 3.2.

Azərbaycan turizm sektorunun GZİT tərəfindən təhlili

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
<ul style="list-style-type: none"> Azərbaycan ərazisinin qədim tarixə, zəngin mədəni abidələrə, əlverişli coğrafi mövqeyə, cəlbedici təbiətə, folklorla malik olması və müxtəlif dinlərin qovşağında yerləşməsi; konfrans zalları, mehmanxanalar və digər müvafiq xidmət infrastrukturalarının olması; turizmin inkişafına dövlət dəstəyinin olması; coğrafi məkan baxımından uyğun mövqedə yerləşməsi – Asiya, Avropa və Yaxın Şərqi regionuna yaxın olması; irimiqyaslı beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsində təcrübənin olması; qeyri-neft sektorunun inkişafında turizm sektorunun dövlət tərəfindən prioritet sektorlardan biri kimi müəyyən edilməsi. 	<ul style="list-style-type: none"> turizm sahəsində kadr hazırlığının keyfiyyət və kəmiyyət baxımından əmək bazarının tələblərinə tam cavab verməməsi; ətraf mühitin mühafizəsi üzrə çatışmazlıqların olması; turizm müəssisələrinin əsasən Bakı şəhərində təmərküzləşməsi; ölkənin regionlarında turizm informasiya mərkəzlərinin az olması; regionlara səyahətin əsasən avtomobil yolu ilə mümkünlüyü (dəmir və su yolu infrastrukturunun, eləcə də uçuşların yetərli olmaması); regionlarda xarici dillərdə sərbəst danışanların sayının nisbətən az olması; ölkə tanıtımının yetərinə təşkil olunmaması;
	<ul style="list-style-type: none"> ölkəyə gələn xarici vətəndaşlara sərhədburaxılış məntəqələrində sürətli keçidin tam təmin edilməməsi;
	<ul style="list-style-type: none"> turizm sektoru üzrə təhlillərin aparılması üçün statistik məlumat bazasının kifayət etməməsi;
	<ul style="list-style-type: none"> ölkəyə gələn xarici turistlərin məmnunluq səviyyəsinin ölçülməsi məqsədilə mütəmadi şəkildə monitorinqlərin keçirilməməsi.
İmkanlar	Təhlükələr
<ul style="list-style-type: none"> işçi heyətin peşəkarlığının artırılması; yeni turizm xidmətlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi; xarici və yerli turistlər üçün səyahət imkanlarının daha da asanlaşdırılması; ölkənin Naftalan nefti və Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən duz dağı kimi dəyərli sərvətlərə sahib olması; dövlət-özel tərəfdaşlığı vasitəsilə özəl sektorun turizm sektoruna dəstəyi. 	<ul style="list-style-type: none"> ölkənin geosiyasi mövqeyindən asılı olaraq yarana biləcək xarici təhlükələr.

Mənbə: *Strateji Yol Xəritəsi*

Cədvəl 3.2-dən də göründüyü kimi Azərbaycanda turizm sektorunun üstün cəhətləri kimi Azərbaycanın malik olduğu təbii iqlim şəraiti, qədim tarixə olması, eyni zamanda da dünyada bənzəri olmayan Naftalan neftinin mövcudlu və digər amillər əsas götürülür. Lakin turizm sektorunun üstün cəhətləri ilə yanaşı bir sıra zəif tərəfləri də vardır. Həmin zəif tərəflərə isə turizm sahəsində yetəri qədər ixtisaslı kadrların olmaması, regionlarda yaşayan insanların xarici dilləri bilmək sahəsində qeyri-peşəkarlığı və digər bir çox səbəbləri misal göstərmək olar.

Ümumi götürsək Azərbaycanda turizm son dövrlərdə özünün inkişaf mərhələsini yaşamaqda davam edir. Belə ki, artıq ayrı-ayrı regionlarda turizmin inkişafı nəzərə çarpacaq dərəcədə hiss olunur. Bunun isə əsas səbəbi kimi artıq ölkəmizə qarşı digər ölkələrin maraqlarının formalaşmasını təmin etmək olmuşdur.

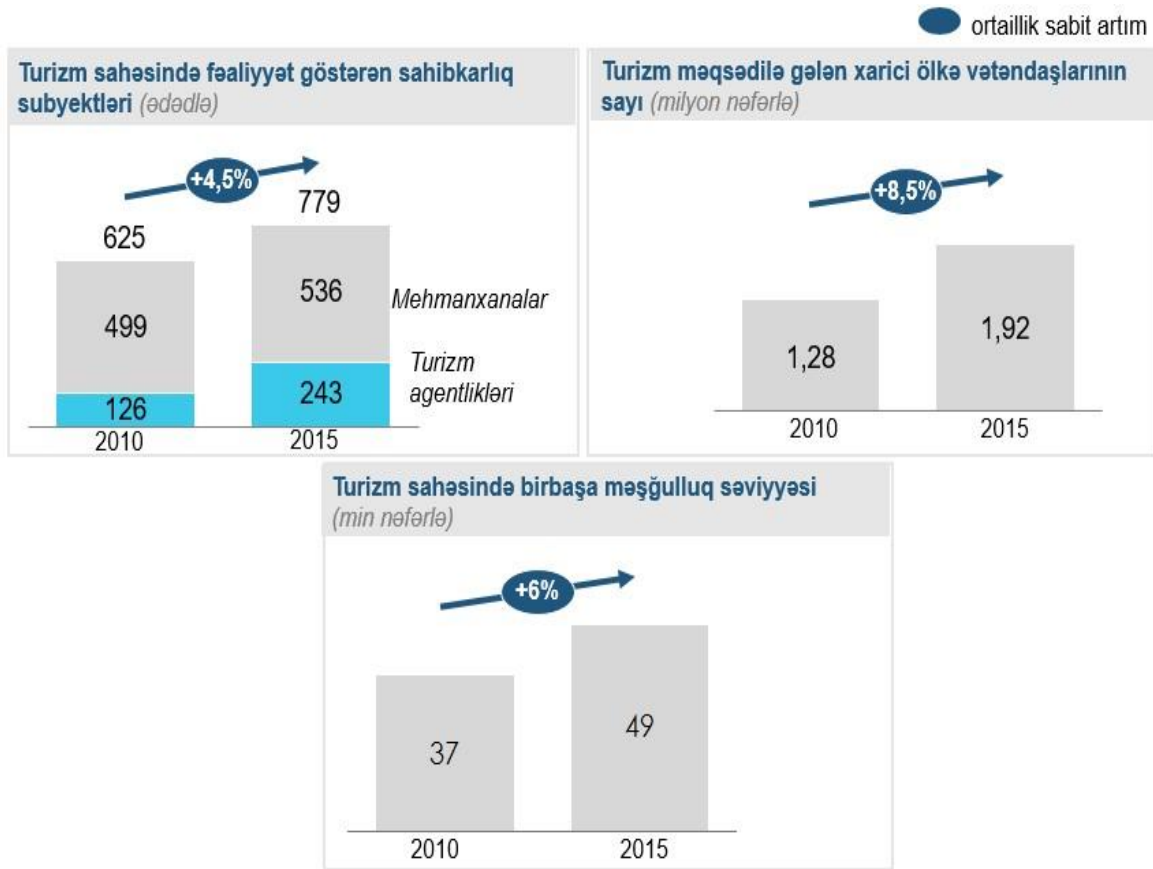
Ekoloji turizmin əsas potensialından danışarkən ilk növbədə ölkənin yerləşmiş olduğu coğrafi mövqeyi kifayət qədər əhəmiyyət daşıyır. Ölkənin dəniz və ya okean sahilində yerləşməsi ekoturistlərin həmin ölkələrə cəlb olunması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, ekoloji turizmin ən geniş yayılmış növlərindən olan dayvinq üçün ideal şərait məhz okean sahillərinin mövcudluğudur.

Ekoloji turizmin inkişafının əsasında dayanan ikinci potensial mənbə isə ölkənin iqlim qurşaqları ilə, eləcə də təbii tarixi şəraitə malik olması ilə xarakterizə olunur. Bir neçə iqlim qurşağının cəmləşdiyi ölkələr həmişə ekoturistlərin əsas diqqət mərkəzində olmuşdur.

İndi isə Azərbaycan Respublikasında turizmin mövcud vəziyyətinin təhlili həyata keçirək. Aşağıdakı şəkildə Azərbaycanda turizm sektoruna dair əsas göstəricilər verilmişdir.

Şəkil 3.1.

Azərbaycanda turizm sektoruna dair əsas göstəricilər

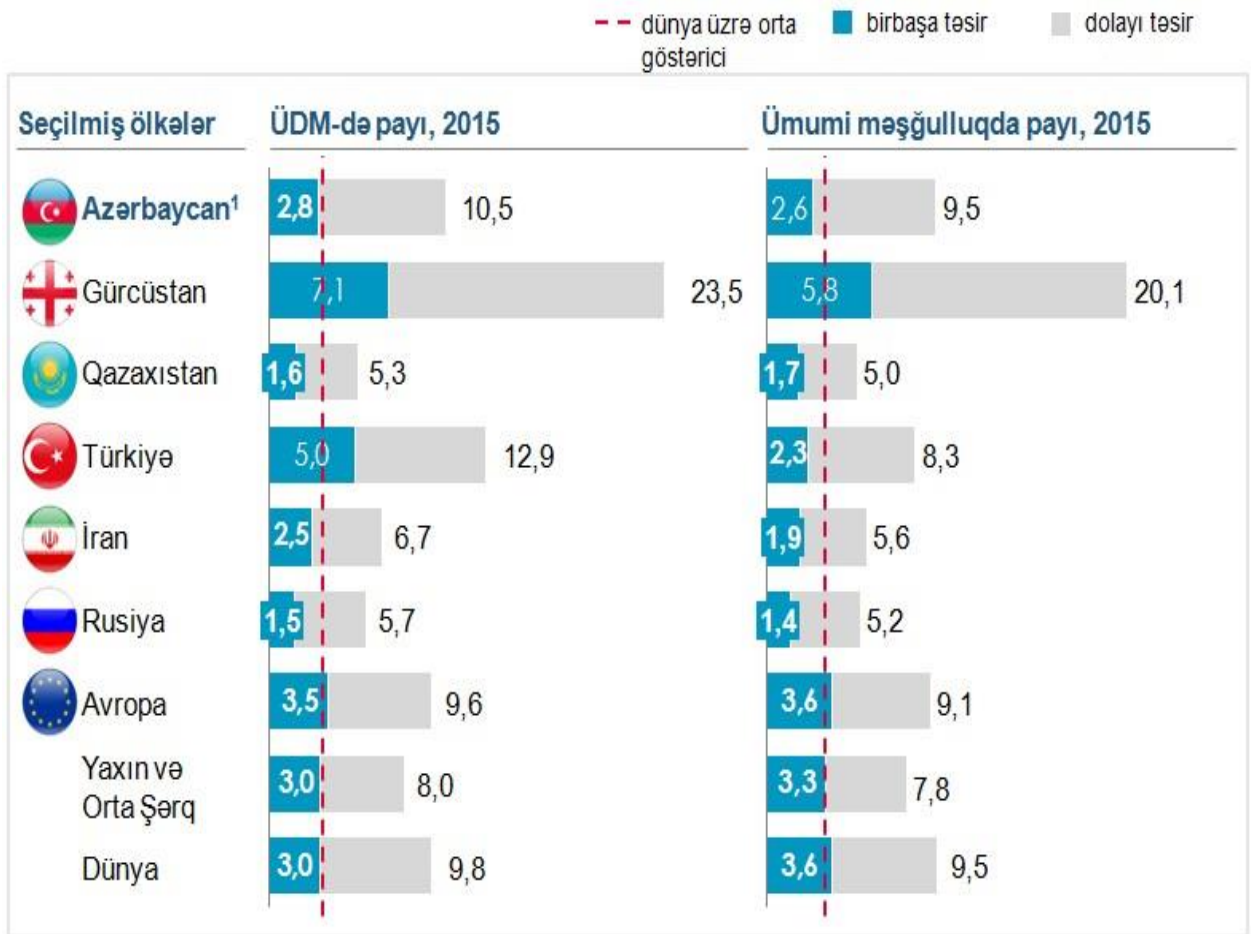
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Dünya Turizm və Səyahət Şurasının informasiyalarına görə, 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının turizm üzrə Ümumi Daxili Məhsulu dünya üzrə həmin sözügedən göstəricinin 2.8 faizini, və turizm sahəsində işləyənlər isə dünya turizmi üzrə ümumi məşğulluğun 2.6 faizini təşkil etməkdədir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi Şəkil 2 vasitəsilə əhatəli təhlil edək.

Şəkil 3.2.

Ölkə və bölgələr üzrə turizm sferasının ÜDM və məşğulluqdakı göstəricisi (faizlə)

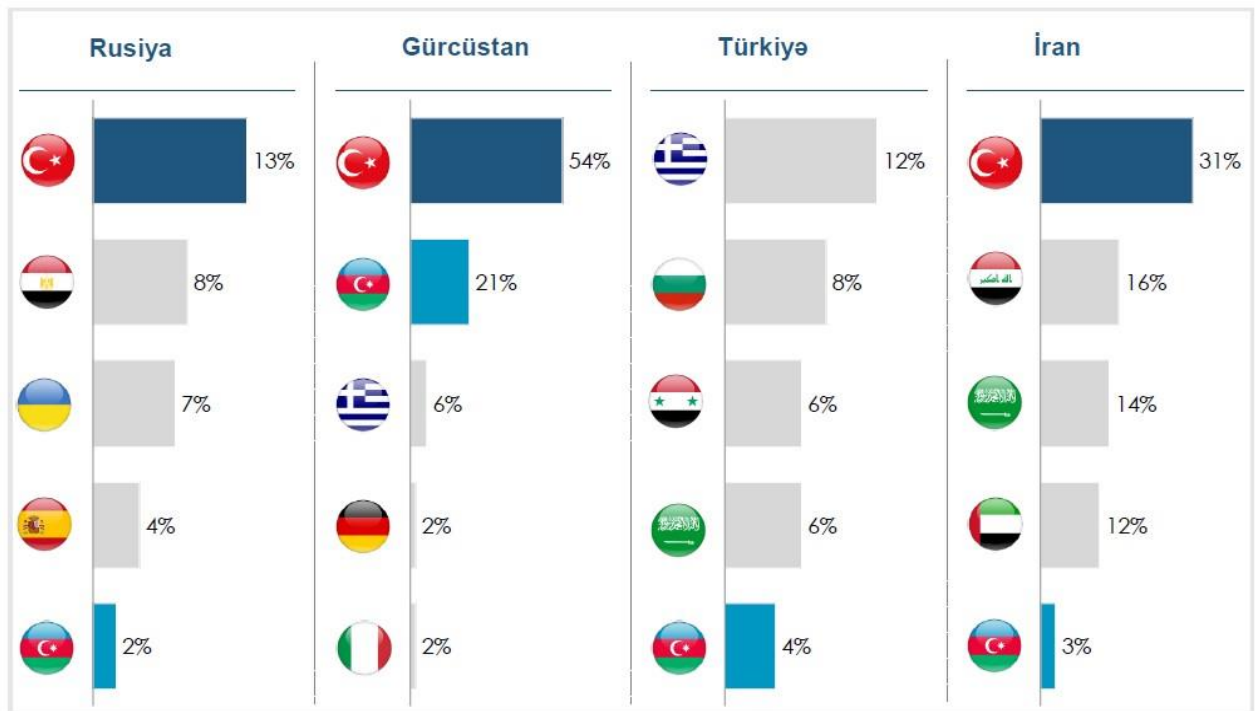
Mənbə: <http://www.euromonitor.com/travel-in-azerbaijan/report> Euro Monitor

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, turizmə aid müvəffəqiyyətli layihələrin gerçəkləşdirilməsi istiqamətində müvafiq infrastrukturun yaradılmağı, bölgələrdə yerli əhalinin gəlirlərinin artırılmağı ilə əlaqəli maarifləndirmə işlərinin aparılmağı, müxtəlif növ turizm marşrutlarının hazırlanmağı və beynəlmiləl əməkdaşlığın genişləndirilməyi önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

İndi isə Azərbaycana 2015-ci il ərzində gəlmiş xarici ölkə vətəndaşlarının siyahısını təhlil edək. Bunun üçün Şəkil 3-ə nəzər yetirək.

Şəkil 3.3.

Əsas turizm tələb dövlətlərinin turizm mərkəzi olaraq Azərbaycana üstünlük verməyi üzrə göstəricilər

Mənbə: <http://www.euromonitor.com/travel-in-azerbaijan/report> Euro Monitor

Şəkil 3-ə diqqətlə nəzər salsaq görərik ki, burada dörd əsas ölkə götürülmüşdür və bu ölkədən gedən turistlərdən hansı faizi Azərbaycana səyahət etməyi üstün hesab etməsi öz əksini tapmışdır. Məlum olmuşdur ki, Rusiyadan səyahət məqsədilə gedən turistlərin 13 faizi Türkiyəyə, 7 faizi Ukraynaya, 4 faizi İspaniyaya, 2 faizi isə Respublikamızda dincəlməyə üstünlük vermişlər.

Gürcüstan vətəndaşları isə daha çox istirahət etmək məqsədilə Türkiyəni seçmişlər. belə ki, Gürcüstandan 2015-ci il ərzində gedən turistlərin sayının 54 faizi Türkiyədə dincəlməyə üstünlük vermişlər. Bu siyahıda ikinci yeri Azərbaycan Respublikası təşkil edir. Belə ki, qonşu ölkədən ölkəmizə ümumi turistlərin 21 faizi həcmində turist daxil olmuşdur.

Türkiyədən səyahət məqsədilə gedən turistlərin böyük əksəriyyəti Yunanıstanı seçmişlər. belə ki, Türk turistlərin 31 faizi Yunanıstanda dincəlməyin onlar üçün daha məqsəduyğun olduğunu düşünmüş, 8 faiz turist Bolqarıstana, 6

faiz turist Səudiyyə Ərəbistanına üz tutmuşdur. Türkiyədən Azərbaycana isə yalnız 4 faiz turist axını olmuşdur.

İrandan istirahət məqsədilə səyahət edən turistlərin böyük əksəriyyəti- 31 faizi Türkiyəyə üz tutmuş, 14 faizi Səudiyyə Ərəbistanına, 12 faizi Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə səyahət etmişdir. İran İslam Respublikasından Azərbaycana 2015-ci il ərzində ümumi turistlərin 6 faizi həcmində vətəndaş istirahət etmək məqsədilə axın etmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Son dövrlərdə dünya ölkələrinin sürətli inkişafı ölkələrarası rəqabətə səbəb olmuşdur. Bəzi ölkələr iqtisadi inkişafı sırf olaraq təbii resursların çıxarılmasında, həmin resursların xammal kimi ixracında və ya həmin resurslardan əmtəələr istehsal edərək daha baha qiymətə xarici ölkələrə satmasında görür. Lakin bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələrin mövcud praktikasını onu deməyə imkan verir ki, sabit iqtisadi-inkişafa nail olmaq üçün heç də təbii resurs amilindən istifadə həmişə gözlənilən nəticəni vermir. Çünki təbii resurs amili tükənən xarakter daşdığına görə bir müddət sonra həmin dövlətlərin digər dövlətlərdən asılılığı yarana bilər. Təbii resursuna güvənən dövlətlər içərisində daha çox neft ixrac edən ölkələr mövcud iqtisadi vəziyyətdə daha çox gəlir əldə etmək imkanına malikdirlər. Lakin dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sahələrinə investisiya qoyuluşu və bu sahələrin həmin investisiya nəticəsində inkişaf etdirilməsi daha böyük iqtisadi səmərə verə bilər.

Qeyri-neft sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olan sahələrdən biri də turizm sahəsidir. Turizm dedikdə, insanların gəzmək, görmək və istirahət etmək məqsədilə bir yerdən digərinə hərəkəti prosesi başa düşülür. Lakin turizm ifadəsinə bu qədər sadə yanaşmaq turizmin potensial inkişaf istiqamətlərinin qarşısını alan ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Turizm insanların kommersiya məqsədi daşımamaq şərti ilə sağlamlaşdırma, tanış olma, istirahət, idraki, idman, dini və iş-peşə məqsədilə daimi yaşadıkları ərazini tərk edərək digər ərazilərə müvəqqəti getmələri prosesidir. Onu da qeyd edək ki, son 20-25 ilin statistik göstəricilərinə nəzər salsaq görərik ki, turizm artıq insanları zəruri tələbatına çevrilmişdir.

Digər təsərrüfat formalarında olduğu kimi turizm sferasının düzgün idarə olunması və davamlı fəaliyyət göstərməyinin əsasında məhz maliyyə göstəriciləri və turizm sferasının maliyyələşmə mənbələri dayanır.

Turizmin maliyyəsi dedikdə, turizm fəaliyyətinin nəticəsi olaraq əldə olunmuş qazanc və ya sərf olunmuş xərc kimi proseslərin məcmusu başa düşülür. Çünki turizm fəaliyyətində gəlir olduğu kimi xərclər də mühim əhəmiyyət kəsb

edir və turizmin maliyyəsinin əsasında turizm fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş gəlirdən xərclərin çıxılması prosesi dayanır.

Turizm xidmət sahəsidir, ayrı-ayrı insanlara vətəndaşlara turizm xidmətlərinin göstərilməsini təklif edir. Göstərdiyi xidmətin müqabilində əldə etdiyi maliyyə resursu gəlir, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar əmələ gələn itkilər isə xərc hesab olunur.

Beynəlmiləl turizm beynəlmiləl iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etmiş, biznes sahəsinin ən verimli növü, iri həcmdə investisiya cəlb etmiş, artan məşğulluğu təmin etmiş və eyni zamanda ölkə büdcəsinə gəlir gətirmiş sahələrindəndir. Faktiki olaraq, çağdaş dünya iqtisadiyyatında dünyəvi turizm sisteminin elementləri formalaşmaqdadır. Dünyəvi turizm sistemi özündə beynəlmiləl mehmanxana sistemlərini, hava, su həmçinin yer üzündəki turist daşınmaqlarını və yerlərin öncədən sifarişi üzrə kompyüter şəbəkəsini birləşdirir.

Beynəlmiləl turizmin bütün göstəriciləri fasiləsiz olaraq artır və qlobal ümumdaxili məhsulunun artışı templərinə uyğun ümumi olaraq irəliləyir. Ancaq səyahətlərin fəallığı milli iqtisadiyyatların konyukturası ilə ümumdünya iqtisadiyyatına qarşı xeyli həssasdır.

Beynəlxalq turizm təkcə illər üzrə deyil, hətta dünya ölkələri üzrə eyni tempdə inkişaf etmir. 1990-cı illərin axırlarında gəlirlərin ən yüksək sayı Avropa dövlətlərinə düşürdü – təqribən 59%. Asiya və Sakit okeanı bölgəsinə ümumi turistlərinin 14%-i düşməkdə idi. Yaxın və Orta Şərqi (Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Misir, İsrail, və b.), ilə Cənub-Şərqi Asiyaya (İndoneziya, Tailand, Sinqapur, və b.) və başqa dövlətlərə turistlərin axını günbəgün çoxalır. Xarici turistlərin qəbulu üzrə birinci 3 ölkəyə daxildir: Fransa, İspaniya, ABŞ. Beynəlxalq turizm üzrə gəlirlərin yüksək həcmə əsasən ilk 3 ölkə ABŞ, İspaniya, İtaliya. Turist balansının yüksək müsbət saldosuna Fransa, İspaniya, İtaliya, Meksika, Türkiyə sahib olsa da, yüksək mənfi saldoya Almaniya ilə Böyük Britaniya, Yaponiya ilə Şimali Avropanın dövlətləri sahibdirlər.

Turizmdə idarəetmə iqtisadi və sosial idarəetmə problemlərinin vəhdətindən ibarətdir. Təşkilati və iqtisadi quruluş ərazi və sahə prinsipləri əsasında qururlur.

İdarəetmə vəzifələri mürəkkəb bazar konyukturası şəraitində sistemli, kompleks və dinamik şəkildə təşkil olunur. Turizmdə idarəetmə dedikdə, turizm sahəsində mülkiyyət münasibətlərini, onun əsas formalarını, eləcə də təsərrüfatın təşkil edilməsinin əsas istiqamətlərinin vəhdəti başa düşülür. Turizmdə idarəetmənin ən əsas məqsədi maksimal iqtisadi səmərə, faydanın əldə edilməsinə istiqamətlənir. Turizmin iqtisadi səmərəsi və yaxud da rentabelliliyi sosial və iqtisadi səmərə ilə müəyyən olunur. Turizmin düzgün idarə olunması minimum, ən az xərclər daha çox iş yerlərinin açılmasına, məşğulluğun təmin edilməsinə, eləcə də kommersiya mənfəətinin artırılmasına səbəb olur.

Turizm mentaliteti turizmin idarə olunmasını müəyyənləşdirən ən əsas amillərdən biri hesab olunur. Turizmin düzgün idarə olunması sistemində ilkin olaraq turizm bazarının öyrənilməsi xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda da turizm bazarının digər bazarlardan ən əsas fərqləndirici cəhətlərinin müəyyən olunması turizmin idarə olunmasının əsasında dayanan əsas amillərdən biridir.

Yuxarıda dediklərimizə istinad edərək turizmdə idarəetməyə yekun olaraq belə bir tərif verə bilərik: Turizmdə idarəetmə turizm məhsuluna olan tələblə təklif arasında mövcud olan təşkilati idarəetmə strukturunun müəyyən olunaraq həyata keçirilməsi mexanizmidir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizmin idarə olunması müxtəlif mülkiyyət formalarına, növlərinə və eləcə də müxtəlif mülkiyyət münasibətlərinə əsaslanır. İdarəetmə baxımından turizm qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq naminə öz vəzifələrinin icrasını təmin etməyə səy edir. Turizmin idarə olunması v. Eləcə də onun əsas təşkilati quruluşunun müəyyən olunmasında dövlətin ən əsas məqsədi bu sözgedən mexanizmlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə mövcud üsul və vasitələrin müəyyən edilməsidir. Turizmin idarə edilməsinə dövlət nəzarəti hər bir ölkənin xüsusi diqqət mərkəzindədir. Belə ki, turizmin idarə olunmasında dövlətin müstəsna xidmətləri və eləcə də rolu vardır. Çünki turizm nə qədər bazar münasibətləri şəraitində də olsa, öz fəaliyyətində təbii resursları əsas götürürsə, bu sahəyə dövlətin nəzarətinin olması kifayət qədər anlaşılın və qəbul ediləndir. Onda sual ortaya çıxır mki, dövlət turizmin inkişafına necə təsir edir.

Dövlətin təsir mexanizminin əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinə etmiş olduğu təsir dayanır.

İstənilən iqtisadi sferanın inkişafı ilə gələcək illər üzrə davamlı inkişafının təmin olunması baxımından o sahəyə istiqamətləndirilən investisiyaların mühüm rolu vardır. Dünyada turizm üzrə inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən aydın olur ki, turizm sənayesinə yatırılmış investisiya özünü çox qısa vaxt ərzində doğruldur və turizm xidmətlərinə hər il qlobal miqyasda artan tələbat həmin sənayenin davamlı inkişafına təminat yaradır. Turizm sənayesi başqa iqtisadi və sosial sferalarla birbaşa əlaqəli olduğundan bu sahəyə yönəldilmiş investisiyalar yalnız turizmin inkişafı üzrə yox, həmçinin dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün də öz müsbət nəticələrini verməsi mümkündür. Həmçinin başqa sahələrin inkişafı da turizmin çiçəklənmə prosesini gücləndirməkdədir. Respublikamızda son dövrlər yolların əsaslı bərpaı ilə yeni yolların salınmağı respublikamızın turizm sənayesi üçün çox öz müsbət nəticələrini verir. Hansısa bir sahəyə istiqamətləndirilən investisiyaların səmərə verməyi həmin ərazidə münbit investisiya şəraiti ilə əlaqəlidir. Turizmin maliyyə problemlərində investisiyaların idarə olunmasının səmərəliliyi nə qədər idarəedicilərdə asılıdırsa, bir o qədər dövlət qanunvericiliyində olan qanunların səliqliyindən, mükəməlliyi ilə respublikadakı ümumi idarəetmə mexanizminin doğruluğundan asılıdır. Belə olan zaman öncədən düzgün proqnozlaşdırılaraq gerçəkləşdirilən investisiya layihələri səmərə verəcəkdir və bu da sonda ölkədəki beynəlmiləl standartlara cavab verən turizm müəssisələrinin sayının çoxalmasına gətirib çıxaracaqdır. Həmin proses isə turizmin inkişafının nəticəsi kimi respublikamıza gələn turistlərin sayının çoxalmasına səbəb olacaqdır.

Müasir iqtisadi sistem bazarda rəqabət qabiliyyətinin formalaşmağını tələb edir. Bu baxımdan da turizm bazarı istisnalıq təşkil etmir. Azərbaycanda son dövrlərdə turizm sahəsində həyata keçirilmiş islahatlar artıq Azərbaycanın da turizm bazarında özünə hakim yer tutmasını tələb edir. Lakin mövcud vəziyyət bir o qədər də ürəkaçan deyildir. Belə ki, son dövrlərdə uğurlu islahatlar həyata keçirilsə də. Tələb olunan müştəri kütləsinin yığılmağı sahəsində dövlətimiz

müəyyən çətinliklər yaşamaqdadır. Söz yox ki, ötən illərlə müqayisədə Azərbaycana gələn turistlərin sayında nəzərəcarpacaq yüksəlişlərin olduğunu şahidiyik. Lakin qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq naminə ölkəyə xarici turistlərin axınını tənzimləmək. onların mütəmadiyyətinin təmin olunması əsas müzakirə mövzusunə çevrilməli olan proseslərdəndir.

Məlum olduğu kimi son dövrlərdə dünya turizm bazarında kifayət qədər canlanma mövcuddur və bu canlanmanın əsasında isə bəzi turizm növlərinin aktiv rola malik olması və turizm bazarında açıq dominantlıq etməsi ilə əlaqələndirmək olar. Belə ki, son dövrlərdə xüsusilə fərqlənən turizm növləri içərisində ekoturizmi xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, bu turizm növü öz xarakterik xüsusiyyətləri və turist sayı baxımından artıq digər turizm növlərini geridə qoymağdadır. Həmçinin də bu turizm növünün fəaliyyətində ekoloji olaraq dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması prosesi həyata keçirilir ki, bu da son nəticədə ölkənin iqtisadi və sosial maraqlarının uzlaşması ilə nəticələnir.

Turizmin davamlı inkişafı və turizm maliyyəsinin axınəqlılığının təmin olunması məqsədilə aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsini məqsədamüvafiq hesab edirik:

- Turizm maliyyəsinin formalaşma mənbələri arasında yerli maliyyə vəsaitləri ilə yanaşı xarici maliyyə resurslarının cəlb edilməsi imkanlarının genişləndirilməsi.
- Turizmin inkişafının sürətləndirilməsi baxımından xarici investisiyaların axtarılıb tapılması və turizmin ayrı-ayrı sahələrinə istiqamətləndirilməsinin təmin olunması;
- Turizmin idarə olunması sahəsində dövlətin dəstəyinin artırılmasının təmin edilməsi;
- Turizmin sahə xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması şərtilə regionlarda turizmin inkişafına şəraitin yaradılmasının təmin olunması;
- Turizmin yüksək şəkildə inkişaf etmiş olduğu ərazilərin, dövlətlərin bu sahə üzrə mövcud təcrübəsinin araşdırılması, təhlil edilməsi, öyrənilməsi və Azərbaycanda tətbiq edilməsi imkanlarının artırılmasının təmin olunması;

➤ Turizmin idarə edilməsi sisteminə sistemli yanaşmanın tətbiq edilməsinin təmin olunması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Turizm haqqında” Azərbaycan R.ının Qanunu. Bakı şəhəri. 4 iyunda 1999-cu il. №674 IQ
2. “AR bölgələrin 2014-18-ci illərdə iqtisadi-sosial inkişafı” Dövlət Proqramı
3. “AR-da 2010-14-cü illərdə turizmin inkişafına aid” Dövlət Proqramı
4. “Azərbaycan Respublikasında 2014-2018-ci illərdə turizmin inkişafına aid” Dövlət Proqramı
5. “2009-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kurortların inkişafına görə Dövlət Proqramı”
6. “AR-da 2002-05-ci illərdə turizmin inkişafına aid Dövlət Proqramı”
7. “Turizmin Əsasları” - Hüseynova Ş.H. və Soltanova H.B. Bakı -2007 Mütərcim nəşriyyat evi.
8. “Azərbaycanda Turizmin inkişafı problemləri “ - F.İ.Qurbanov , Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyat evi.
9. Ə.Q.Əlirzayev. “Turizmin iqtisadiyyatı ilə idarə edilməyi” 2010
- 10.İ.Hüseynov, N.Əfəndiyeva. “Turizmin əsasları” 2007
- 11.Bilalov B. Turizmin menecmenti. 2005
- 12.İlqar Hüseynov, Nigar Əfəndiyeva. “Turizmin əsasları” Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət universitetinin dərsliyi. Bakı-2007
- 13.Əlirzayev Ə.Q. Aslanova S. İ. “Turizmin inkişafının sosial iqtisadi problemləri” Bakı 2006
14. Bilalov B. “Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməyi” Bakı-2002
- 15.Барчукоиа М.С. Международное еофудиичесгво государств в облает туриада. М , Международные отношения, 2001
- 16.Борисов К.Г. Международный туршм и право. Учебное пособие. М., Ичд-во «НИМГЪ, 1999
- 17.Соколов 10.Н. Международный туршм и его правовое регулирование. М. Ичд-во УДН, 2002
- 18.Иванов А.И. Правовое регулирование международных туристских ношений. Автореф. юрид. наук. М., 1998

- 19.Монтанер Монтехано Х. Структура туристического рынка. Учеб, пособие. Перевод с испан. Смоленск, Пчд-во СГУ, 2007
- 20.Charles R.Goeldner. “Tourism: Principles, Practices, Philosophies. Hardcover. 2012
- 21.Alain de Botton. “The art of Travel”. Paperback. 2010
- 22.Clare A.Gunn. “Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases” Paperback. 14th edition. 2014
- 23.Philip T. Kotler. James Makens. “Marketing for Hospitality and Tourism” 7th Edition. 2013
- 24.Susan Tarr. “Tourism Investment and Finance”. 6th Edition. paperback. 2011
- 25.Richard Shapley. “Sources of finance and investment option in tourism”. 12nd Edition. Paperback. 2016
- 26.<http://mkt.unwto.org/en/barometer> Ümumdünya Turizm Təşkilatının saytı
- 27.Turizm. <https://az.wikipedia.org/wiki/Turizm>
- 28.Azərbaycanda turizm.
https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_turizm
- 29.Mədəni turizm.
https://az.wikipedia.org/wiki/M%C9%99d%C9%99ni_turizm
<https://www.slideshare.net/artistramakrishna/ugc-nettourismch-10-tourism-finance-mgt>
30. Global Tourism.
https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2151/InvestmentWorkbook_4%5B2%5D.pdf
31. Tourism destination management.
https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2151/InvestmentWorkbook_4%5B2%5D.pdf

XÜLASƏ

Qeyri-neft sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olan sahələrdən biri də turizm sahəsidir. Turizm dedikdə, insanların gəzmək, görmək və istirahət etmək məqsədilə bir yerdən digərinə hərəkəti prosesi başa düşülür. Lakin turizm ifadəsinə bu qədər sadə yanaşmaq turizmin potensial inkişaf istiqamətlərinin qarşısını alan ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Turizm insanların kommersiya məqsədi daşımamaq şərtilə sağlamlaşdırma, tanış olma, istirahət, idraki, idman, dini və iş-peşə məqsədilə daimi yaşadıkları ərazini tərk edərək digər ərazilərə müvəqqəti getmələri prosesidir. Onu da qeyd etmək ki, son 20-25 ilin statistik göstəricilərinə nəzər salsaq görürük ki, turizm artıq insanları zəruri tələbatına çevrilmişdir.

Beynəlxalq turizm beynəlmiləl iqtisadiyyatın sürətlə inkişafda olan, biznes sferasının ən gəlirli növü, böyük məbləğdə investisiya cəlb edən, yüksələn məşğulluğu təmin edən və həm də dövlət büdcəsinə gəlir gətirən sahələrindəndir. Faktiki olaraq, çağdaş dünya iqtisadiyyatında dünyəvi turizm sisteminin elementləri yaranır. Dünyəvi turizm sistemi özündə beynəlmiləl mehmanxana sistemlərini, hava, su həmçinin yer üzündəki turist daşınmaqlarını və yerlərin öncədən sifarişini üzrə kompyüter şəbəkəsini birləşdirir.

ABSTRACT

One of the areas in the non-oil sector is the tourism sector. When it comes to tourism, it is understood the process of moving from one place to another to walk, see, and relax people. But so simple approach to tourism is one of the most urgent issues that hampers the potential development of tourism. Tourism is the process of leaving the area temporarily and leaving the area where people live for health, acquaintance, recreation, cognition, sports, religion and occupation without the commercial purpose. It should be noted that, as we look at the statistics of the last 20-25 years, we see that tourism has become a necessity for people.

International tourism is one of the fastest growing economies of the international economy, one of the most profitable types of business, providing large volumes of investment, increasing employment, and also profiting the country's budget. In fact, the elements of the global tourism system are shaped in the modern world economy. The global tourism system incorporates international hotel networks, air, water and land-based tourist services, and a pre-order computer system.

РЕЗЮМЕ

Одним из направлений в нефтяном секторе является сектор туризма. Когда дело касается туризма, понимается процесс перехода от одного места к другому, чтобы ходить, видеть и расслаблять людей. Но такой простой подход к туризму является одним из самых актуальных вопросов, препятствующих потенциальному развитию туризма. Туризм - это процесс временного выезда из района и выхода из района, где люди живут для здоровья, знакомства, отдыха, познания, спорта, религии и занятий без коммерческой цели. Следует отметить, что, смотря на статистику последних 20-25 лет, мы видим, что туризм стал для людей необходимостью.

Международный туризм - одна из самых быстрорастущих экономик международной экономики, один из самых прибыльных видов бизнеса, обеспечивающий большие объемы инвестиций, увеличение занятости, а также извлечение прибыли из бюджета страны. Фактически, элементы глобальной системы туризма формируются в современной мировой экономике. Глобальная система туризма включает в себя международные гостиничные сети, воздушные, водные и наземные туристические услуги, а также компьютерную систему предварительного заказа.